

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra humanitních věd

Diplomová práce

**Biodynamické zemědělství jako styl ekologického
hospodaření**

Barbora Nováková

© 2015 ČZU v Praze

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci "Biodynamické zemědělství jako styl ekologického hospodaření" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 31. 3. 2015

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala panu Mgr. Ing. Lukáši Zagatovi, Ph.D. za výborné vedení, jeho čas strávený konzultacemi dané problematiky, reakce, vstřícnost, ochotu a podnětné rady, které mi velmi pomohly při psaní této diplomové práce. Dále chci poděkovat všem respondentům a účastníkům rozhovorů za vstřícné přijetí, pozitivní přístup k výzkumu, bezproblémovou komunikaci, ochotu a čas, který mi i při jejich každodenní vytíženosti věnovali. V neposlední řadě velmi děkuji rodičům a příteli za trpělivost a jejich bezmeznou podporu.

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Katedra humanitních věd

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Barbora Nováková

Veřejná správa a regionální rozvoj

Název práce

Biodynamické zemědělství jako styl ekologického hospodaření

Název anglicky

Biodynamic agriculture as a style of organic farming

Cíl práce

Cíl práce je zmapovat dílčí sektor ekologického zemědělství v ČR, kterým je směr biodynamického farmářství, popsat jeho podstatu a vývoj v kontextu České republiky. Specifickým cílem práce je poskytnout vhled do motivace a přístupů biodynamických zemědělců u nás prostřednictvím případové studie.

Metodika

Práce aplikuje metodu případové studie. Objektem studia jsou zástupci biodynamických farem u nás. Data jsou shromažďována prostřednictvím různých technik sběru dat a následně analyzována s využitím standardních kvalitativních postupů.

Doporučený rozsah práce

60 – 80 stran (hlavní textová část)

Klíčová slova

biodynamické zemědělství, Demeter, konvencionalizace, udržitelnost, případová studie

Doporučené zdroje informací

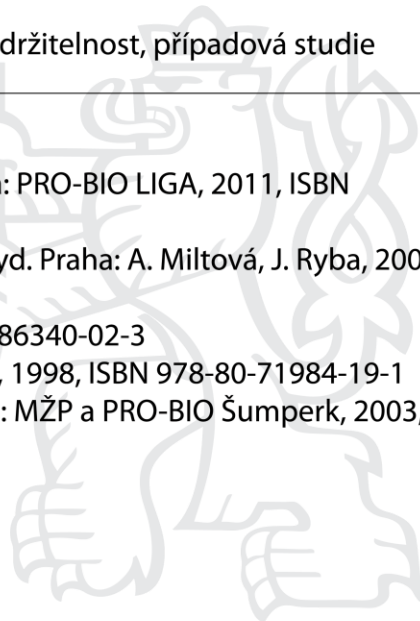
HRADIL, R., Co je biologicko-dynamické zemědělství, Praha: PRO-BIO LIGA, 2011, ISBN 978-80-904223-4-6

KOHÁK, E., Zelená Svatozář, kapitoly z ekologické etiky, 3 vyd. Praha: A. Miltová, J. Ryba, 2000, ISBN 80-85850-86-9

STEINER, R., Anthroposofie, Přerov: Michael, 1999, ISBN 80-86340-02-3

STEINER, R., Zemědělský kurz, Šumperk: PRO-BIO Šumperk, 1998, ISBN 978-80-71984-19-1

URBAN J., ŠABATKA B. a kol., Ekologické zemědělství, Praha: MŽP a PRO-BIO Šumperk, 2003, ISBN 80-7212-274-6

Předběžný termín obhajoby

2015/06 (červen)

Vedoucí práce

Ing. Lukáš Zagata, Ph.D.

Elektronicky schváleno dne 23. 2. 2015

doc. PhDr. Michal Lošťák, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 11. 3. 2015

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 25. 03. 2015

Biodynamické zemědělství jako styl ekologického hospodaření

Biodynamic agriculture as a style of organic farming

Souhrn

Diplomová práce se zabývá problematikou biodynamického farmaření, jakožto dílčího sektoru ekologického zemědělství, které může být považováno za trvale udržitelnější, produkující kvalitnější potraviny a k životnímu prostředí šetrnější alternativu konvenčního průmyslového zemědělství. V teoretických východiscích je popsána podstata, specifika a zákonitosti biodynamického hospodaření, vývoj v rámci České republiky a výsledky zahraničních výzkumů v této oblasti. Praktická část dále analyzuje a interpretuje výsledky z kvalitativního výzkumu uskutečněného prostřednictvím případové studie na tuzemských biodynamických farmách, kdy byly primárně zjišťovány přístupy a motivace biodynamických farmářů v ČR. Zjištěné výsledky ukazují, že je rozhodující zejména vztah dotazovaných k životnímu prostředí. Objekty studia motivuje hlavně snaha praktikovat smysluplné a kvalitní zemědělství, nesouhlasí s konvenčními přístupy. Snaží se produkovat energeticky bohaté a kvalitní potraviny, mají zájem navracet půdě ztracenou vitalitu, ne se podílet na její degradaci. Významnou rolí v počínání biodynamických zemědělců hraje jejich vlastní svědomí a přesvědčení.

Summary

This thesis deals with biodynamic farming as a sub-sector of organic farming which can be considered more sustainable, producing higher quality food and more environmentally friendly alternative to conventional industrial agriculture. In the theoretical part focuses on the principles, specifics and patterns of biodynamic farming, its development in the Czech Republic and the results of international research in this area. The practical part analyzes and interprets the results of qualitative research conducted through a case study on domestic biodynamic farms being primarily focused on identifying approaches and self-motivation of biodynamic farmers in the country. The results demonstrate the paramount importance of the respondents own relationship to the environment. The objects of study are motivated by their own efforts to build a meaningful and high-quality agriculture, and disagrees with conventional approaches. They are trying to produce energy-rich and high-quality food, have an interest to return land lost vitality and refuse to participate in its degradation. An important role in the behavior of biodynamic farmers also play their own conscience and beliefs.

Klíčová slova: Biodynamické zemědělství, Demeter, konvencionalizace, udržitelnost, případová studie

Keywords: Biodynamic agriculture, Demeter, conventionalization, sustainability, case study

Obsah

Obsah	7
1 Úvod.....	9
2 Cíl práce a metodika	11
2.1 Cíl práce	11
2.2 Metodika	11
3 Teoretická východiska	12
3.1 Otázka trvale udržitelného zemědělství	12
3.2 Základní východiska biodynamického zemědělství.....	15
3.3 Vznik biodynamického zemědělství a jeho vývoj v českých zemích	16
3.4 Počátky biodynamického zemědělství ve spojitosti s Rudolfem Steinerem	17
3.5 Zemědělský kurz Rudolfa Steinera	19
3.5.1 První přednáška 7. 6. 1924.....	19
3.5.2 Druhá přednáška 10. 6. 1924.....	22
3.5.3 Třetí přednáška 11. června 1924	24
3.5.4 Čtvrtá přednáška 12. června 1924.....	26
3.5.5 Pátá přednáška 13. června 1924	28
3.5.6 Šestá přednáška 14. června 1924	30
3.5.7 Sedmá přednáška 15. června 1924.....	31
3.5.8 Osmá přednáška 16. června 1924.....	32
3.6 Souhrnná charakteristika biodynamického zemědělství	34
3.7 Počet farem a rozloha biodynamického zemědělství ve světě a v EU	37
3.8 Zahraníční výzkumy v oblasti biodynamického zemědělství	38
3.9 Ochranná známka „Demeter“	40
3.9.1 Některá kritéria udělení Demeter certifikátu.....	40
3.9 Osobnost Rudolfa Steinera.....	44
3.10 Další aplikace anthroposofie	46
3.10.1 Waldorfská lycea.....	46
4 Vlastní řešení.....	49
4.1 Popis sledovaných případů.....	49
4.2 Analýza	50
5. Diskuze.....	65
6 Závěr	70
7 Citovaná literatura.....	73

8. Přílohy.....	75
Příloha č. 1 – Přehledová tabulka biodynamických přípravků.....	76
Příloha č. 2 – Grafické znázornění Waldorfských institucí na území České republiky	77
Příloha č. 3 – Fotografie programu Jarní slavnosti 2014 ve Waldorfské škole Semily	77
Příloha č. 4 – Grafická podoba logotypů ochranné známky „Demeter“	78
Příloha č. 5 – Schéma otázek pro kvalitativní výzkum	79
Příloha č. 6 – Foto z biodynamické farmy v okrese Trutnov.....	80

1 Úvod

V současné době roste nejen v České republice zájem o kvalitní potraviny. Stále větší množství spotřebitelů věnuje pozornost tomu, co konzumuje. Strávníky zajímá kromě kvality potravin i jejich původ a způsob zpracování. Tento fakt potvrzují například reakce velkých obchodních řetězců, které se vždy snaží uzpůsobovat svůj prodejní sortiment požadavkům zákazníků. Jejich současná reakce na spotřebitelské preference ukazuje snahu nabídnout lidem české a kvalitní zboží od místních dodavatelů. V rámci svých marketingových strategií pořádají kampaně jako např. „Z lásky k Česku“, kdy prodávají hlavně ovoce, zeleninu a pekárenské výrobky od českých dodavatelů. Používají slogany třeba jako „Tady jsme doma“ nebo „Vše, co nabízí naše země, chceme také nabízet my Vám“. Tuto kampaň doplňuje chytlavá píseň, kterou si brouká ne jeden občan České republiky, protože ji lze zaslechnout nejen v obchodech, ale i v rámci televizních reklam. Jeden obchodní řetězec dokonce v nedávné době rozjel sběratelskou kampaň s názvem „U nás na farmě“, kdy se snaží malým zákazníkům zábavnou formou poskytnout informace o farmách, jak to na nich funguje, jaká zvířata tam žijí, jakým způsobem se sklízí produkty nebo např. jak se vyrábí sýr. Nad kampaní dokonce převzalo záštitu Ministerstvo zemědělství České republiky. (Krausová, 2015)

Jiným příkladem je pořad na internetové televizi s názvem „Jídlo s.r.o.“, který je lidmi velmi vyhledávaný. Šéf Pražského kulinařského institutu s kamerou navštěvuje zpracovatelské potravinové závody a přináší divákům informace o technologiích a způsobech výroby jídla.

Dalším důkazem je narůstání četnosti farmářských trhů, začíná je pořádat stále více měst. (Krbcová, 2013)

Kromě otázek týkajících se potravin je stále více diskutován prohlubující se špatný stav životního prostředí. Řeší se také trvalá udržitelnost a její souvislost s konvenčním zemědělstvím, jak bude podrobněji uvedeno v teoretických východiscích této práce.

O konvenčním zemědělství je známo, že není příliš šetrné k životnímu prostředí například kvůli chemii, která se při hospodaření používá, je náročné na přírodní zdroje a používané prostředky negativně ovlivňují také kvalitu produktů.

Všechny výše zmíněné skutečnosti, požadavky a spotřebitelské preference by mohly být řešeny a uspokojovány prostřednictvím jiného, méně náročného a k přírodě

šetrnějšího způsobu farmaření. V tomto ohledu má potenciál biodynamické zemědělství a lze o něm tedy uvažovat jako o možné alternativě. Právě díky potenciálu, které toto zemědělství má, minimálnímu povědomí veřejnosti o jeho existenci, pozitivních vlivech na půdu a krajinu, zájmu spotřebitelů o kvalitní potraviny (Valenta, Hladík, 2011: 11), ze všech těchto důvodů je velice zajímavé zabývat se touto alternativou hospodaření.

V České republice si tento styl ekologického hospodaření svou tradici teprve tvoří a nejde o dostatečně probádanou oblast zemědělství. Předložená diplomová práce se uvedenému tématu věnuje i z těchto důvodů.

2 Cíl práce a metodika

2.1 Cíl práce

Cílem předkládané diplomové práce je zmapovat biodynamické farmaření jako dílčí sektor ekologického zemědělství v České republice, popsat jeho podstatu, specifika, zákonitosti a vývoj v kontextu ČR. Specifickým cílem je poskytnout vhled do motivace a přístupů v tuzemsku hospodařících biodynamických zemědělců prostřednictvím případové studie.

2.2 Metodika

Diplomová práce se skládá ze dvou částí. Teoretická část bude založena na studiu sekundárních dat, odborné literatury, tematických článků, propagačních materiálů, videozáznamů z konferencí a přednášek. Tato literární rešerše se na úvod pozastaví nad aktuálními tématy týkající se konvenčního zemědělství, dále popíše problematiku biodynamického farmaření, přiblíží již provedené zahraniční výzkumy v této oblasti, poté zmíní osobnost Rudolfa Steinera či další aplikace anthroposofie.

Dále navazuje praktická část skládající se z popisu sledovaných případů a analýzy, která bude řešena kvalitativním postupem výzkumu. Data budou shromážděna prostřednictvím různých technik sběru dat, studiem písemných dokumentů a rozhovory. Aplikovaná případová studie se bude zabývat zjišťováním motivace a přístupů zástupců biodynamických farem u nás. Na základě předchozího studia sekundárních dat a s ohledem na cíle práce bude vypracováno schéma závazných otázek pro polostrukturovaný rozhovor jako metodu sběru dat kvalitativního šetření. Jednotlivé individuální rozhovory s objekty studia, tedy hlavními zástupci biodynamických farem v České republice, budou nahrány na zvukový záznam a jejich přepis poslouží jako zdroj dat pro následnou analýzu. Pro zachování anonymity objektů studia budou jména respondentů změněna. Uskuteční se pět rozhovorů, přičemž budou zástupci vybráni zejména podle jejich ochoty spolupráce a časových možností.

Poté pomocí syntézy zjištěných poznatků všech částí diplomové práce bude učiněn závěr.

3 Teoretická východiska

3.1 Otázka trvale udržitelného zemědělství

V současné společnosti se do popředí ve stále větším měřítku dostává otázka týkající se trvale udržitelného hospodaření v souvislosti s konvenčním zemědělstvím. Jedním z důkazů, že je toto téma v současnosti stále více diskutované, může být přednáška s názvem „FARMAGEDDON: Skutečná cena levného masa“ Philipa Lymberyho, generálního ředitele mezinárodní organizace na ochranu zvířat Compassion in World Farming, která se v lednu 2015 uskutečnila v senátu parlamentu České republiky.

Philip Lymbery je předním kritikem dopadů živočišné výroby na zdraví lidí, životní prostředí a welfare zvířat. Přednáška informovala především o faktech z oblasti nevladatelného zemědělského průmyslu napříč světem, kterou během tří let Lymbery absolvoval. Procestoval svět, navštívil např. Velkou Británii, Evropu, Spojené státy, Argentinu, Peru, Mexiko a Čínu, aby zjistil, co znamená průmyslové farmářství pro zvířata, lidi a především naši zemi. Své poznatky následně shrnul v knize Farmageddon: Skutečná cena levného masa, která je alarmující výzvou ke změně současné výroby potravin i stravovacích návyků a také snahou o nalezení cesty k lepší zemědělské budoucnosti. Tuto publikaci přijel mimo jiné autor do Prahy prezentovat.

Obsahem zmiňované přednášky bylo mnoho zajímavých až zářejících informací. Mezinárodní organizaci na ochranu zvířat Compassion in World Farming, kde Philip Lymbery působí již 25 let, založil farmář Peter Roberts v roce 1967, kdy si začal dělat starosti s narůstajícím průmyslovým farmářstvím. Lymbery tvrdí, že se Evropa dostává pod tlak další industrializace, na farmářství po vzoru Ameriky. Zmiňovaná kniha má objasnit, proč toto počínání nebude pro nikoho dobré, přináší naději existence způsobu nakrmění rostoucí populace výživnými kvalitními potravinami, které nemusí být produkovány průmyslovým zemědělstvím, „*Jak zastavit lidstvo, aby nekradlo z dědictví našich dětí.*“, říká Philip Lymbery. Dále autor tvrdí, že je vše ospravedlňováno zvláštním jazykem, kterému se říká udržitelná intenzifikace, čemuž osobně nevěří a své pochybnosti potřeboval prokázat. Kvůli tomu odjel do Kalifornie na místní monokulturní pole, které jsou tak obrovské, že když se postavíte doprostřed, vidíte jen obilí, které se táhne do všech stran až za obzor, tyto pole pozoroval a zjistil, že se tam už nevyskytují žádné ptáci, hmyz, že tam zkrátka neexistuje žádný život. V dálce zaslechl jen vrčení helikoptéry, která

rozprašovala pesticidy. Z Kalifornie prý zmizely včely, nyní se tam ročně vozí 40 milionů včel pomocí tří tisíc nákladních aut a šest týdnů tam opylovávají pole, protože příroda to sama nezvládne. Poté jsou opět naloženy a odvezeny na jiná místa. (Lymbery, 2015)

Dále Lymbery hovoří o obrovských kalifornských mléčných farmách, kde má domov 12 000 krav, není tam žádná tráva, jen bláto a pozastavuje se nad tím, jestli je toto vize budoucnosti. Ekosystém v Kalifornii ani v Evropě na tom není dobře. Prý bychom se měli ptát, co je udržitelnost. Polovina půdy v Evropě je problematická díky intenzifikaci, někde je nedostatek vody. Měli bychom si prý uvědomit, když jsme se vydali industriální cestou a zvířata jsou krmena obilím, že je výživa obilninami čtyřicetkrát náročnější na vodu než klasické farmaření. Biosystémy jsou narušeny a příroda je stavěna do pozadí. (Lymbery, 2015)

Dále v přednášce Lymbery zmiňuje fakt, že pokud jsou zvířata vytržena z přírody a krmeny jiným způsobem, je jim sebrána rozličná bohatá strava, stávají se závislími na našem krmení (obilí), které se pěstuje zcela jinde. Zvířata na farmách pak nejsou krmeny čerstvou travou a zbytky, ale obilím, které je pěstováno na čím dál vzácnější půdě. Stažením zvířat z pastvin a jejich zavření do kravínů prý snižuje výživnou hodnotu. Pro názorný příklad přednášející hovoří o kuřatech ve volném chovu a těch chovaných průmyslově. Druhá skupina zvířat má o 50% více tuku, méně omega-3 mastných kyselin, dvakrát více špatného tuku apod. Stahováním zvířat z přírody prý vytváříme konkurenci mezi zvířaty a lidstvem o potravu a jak velký je to souboj? Kdybychom prý dali obilí a sóju, která se na světě pěstuje jako krmivo pro průmyslová zvířata, na jedno pole, zabralo by plochu Evropské unie. Jinými slovy, pokud by obilí spotřebovali lidé, nakrmily by se další 4 miliardy obyvatel planety. Nemyslí tím, že by lidé měli jíst více sóji a obilí nebo snad být vegetariáni, pouze upozorňuje na to, že na světě není něco v pořádku. (Lymbery, 2015)

Lymbery pokračuje tím, že jsou zvířata stahována z pastvin, z využitelného prostoru planety a místo toho se na daleko vzácnější orné půdě pěstuje obilí, které je pak zkrmeno na farmách, což nedává smysl. Přednášející zdůrazňuje, že přesně toto je postata věci, mýtus o průmyslovém zemědělství. Nemá prý smysl stahovat zvířata z pastvin a zabírat ornou půdu pěstováním jejich krmiva, když je tato půda mnohem vzácnější než volné pastviny. Lymberyho oponenti tvrdí, že potřebujeme průmyslové zemědělství, aby se nakrmila vzrůstající populace, ale fakt je prý ten, že potravinový systém, kterému

nedominuje průmyslové zemědělství, vyprodukuje dostatek jídla pro 14 miliard lidí. (Lymbery, 2015)

V současnosti žijeme v bohatém světě nadbytku, polovinu potravin proplýtváme, což potvrzují statistici Organizace spojených národů, pokračuje Lymbery. Největším plýtváním je zkrmování zemědělských plodin průmyslovými zvířaty. Když prý porovnáte to, co vložíte do výživy zvířat, s tím, co vyprodukují, přijde 70% vniveč. Jak tedy nakrmit rostoucí světovou populaci? Udržitelný a k životnímu prostředí šetrný způsob je navrácení zvířat do přirozeného prostředí, obnovení přirozených farem, tvrdí Lymbery. Například krávy a ovce by se měly vpustit na pastviny, kde spasou to, co se nedá zpracovat, z toho člověk následně získá benefit v podobě masa, mléka nebo vajec. Jídlo, které se nespotřebuje, by se mělo dávat prasatům či drůbeži, oni jsou totiž největšími recyklačními zdroji v přírodě, působí daleko efektivněji, než jakýkoli další systém a k tomu navíc vyprodukují maso a vejce, říká Lymbery. Na americkém ministerstvu zemědělství proběhl výzkum, při kterém se zjistilo, že krávy pasené na loukách způsobují o hodně menší znečištění než ty z konvenčních chovů. (Lymbery, 2015)

Dále Lymbery v přednášce uvádí, že v Británii zbývá už jen stovka sklizní díky špatnému stavu britské půdy, potom zůstane půda úplně mrtvá. O tomto problému se píše v Británii, ale týká se celé Evropy. Kvalita půdy se zhoršuje po celém světě.

Také by přednášející doporučoval obnovení rotace na monokulturních polích. Rotace jsou samostatné recyklační prostředky. Důležitá je i rovnováha a skromnost v našem jídelníčku, je podle něj třeba nepřejídat se. Lymbery říká: „*My víme, že jedna z věcí, kterou můžeme udělat, je snížit spotřebu masa o 50 %, protože tím snížíme o 40% produkci skleníkových plynů. Začněme s rotací toho, co pěstujeme na půdě. Tohle jsou normální přístupy, které jsou lidské a povedou k udržitelné budoucnosti. My všichni můžeme pomoci třikrát denně odvrátit Farmageddon.*“ (Lymbery, 2015)

V rozhovoru mimo přednášku se Lymbery pozastavuje nad levným jídlem, což považuje za skutečně vážnou politickou otázku. Většinou se jedná o jídlo špatné kvality, které obsahuje větší množství nasycených tuků, cukru, soli a naopak menší množství omega-3 mastných kyselin a dalších živin. Ve skutečnosti za tyto potraviny prý člověk zaplatí třikrát víc. Jednou, když jídlo koupí, podruhé prostřednictvím daní a potřetí vlastním zdravím. Lymbery pokračuje řečnickou otázkou, jak dlouho si ještě můžeme dovolit platit tak vysokou cenu za tzv. levné jídlo. Právo na výživné a kvalitní jídlo mají

mít všichni. Každý rok se v Evropě z daní platí padesát miliard eur jako dotace zemědělcům. Poté si někdo dovolí říct, že je v pořádku, když rodiny s malými příjmy musí své děti krmit výrobky nevalné kvality. Lymbery to označuje za skandál. Jídlo v Británii prý nikdy nebylo tak laciné. Zároveň je patrné, jak stále narůstá počet lidí trpících obezitou zapříčiněnou nekvalitní stravou. Narůstá počet potravinových bank, přitom před třemi nebo čtyřmi lety o nich ještě vůbec nebylo slyšet. Lidé trpí nedostatkem jídla, jelikož je náš potravinový systém nefunkční, tvrdí Lymbery. (Lymbery, 2015)

Úkolem 21. století podle něj není vyprodukovat co nejvíce jídla, ale poskytnout lidem kvalitní stravu udržitelným způsobem.

Dále je v rozhovoru řešena otázka role státu, jestli by měl podporovat alternativní způsoby zemědělství. Lymbery souhlasí. Situace je prý natolik vážná, že je třeba, aby se angažovaly i vlády. Měly by změnit politiku, aby bylo možné odpoutat se od produkce průmyslových potravin. Politici by měli poukázat na to, že existují alternativy a podporovat je. Všichni mají právo na hodnotnou, organickou a zdravou stravu, což by měli zajistit. (Lymbery, 2015)

Lymbery věří, že komunitou podporované zemědělství je jedním z řešení. Tvrdí, že by si měl stát vážit komunit, které jsou schopny postarat se o vlastní potravinovou soběstačnost.

Předchozí řádky jsou plné faktů z několikaletých výzkumů a poznatků z Lymberyho praxe. Na tato fakta by mohlo odpovědět právě biodynamické zemědělství, které funguje na principech, a které dokáže zabezpečit právě to, co označil Lymbery za žádoucí.

3.2 Základní východiska biodynamického zemědělství

Před samotným zaměřením se na biodynamické zemědělství je třeba poznamenat, že na začátku 20. století mělo ekologické zemědělství výraznou duchovní dimenzi, která byla setřena až později. Biodynamické zemědělství z této tradice čerpá. Vše ostatní se slilo a spojilo „jen“ v to, co se nyní označuje jako „ekologické zemědělství“.

U zrodu biodynamického hospodaření a mimo jiné i Waldorfského školství stojí Rudolf Steiner, jehož osobnosti se bude podrobněji věnovat další část práce. Nyní je však třeba poznamenat, že tento člověk je minimálně v prostoru střední Evropy představitelem jednoho z nejvýznamnějších pokusů propojení vědy a spirituality. Není mnoho

tak výrazných představitelů alternativ, které by se pokoušely založit život člověka ve společnosti a přírodě jiným způsobem, než předkládá současná „materialistická“ společnost. Snaha Steinera propojit vědu se spiritualitou ovšem nebyla pouze teoretická, ale měla viditelné důsledky, které jsou i dnes pozorovatelné a jistě se s nimi příznivci environmentálních proudů zajímajících se o různé alternativy již setkali. (Stibral, 2011)

Estetik a historik přírodních věd Karel Stibral uvádí, že postava Rudolfa Steinera byla pro mnohé strhující a spisy, které napsal, nabízejí velmi specifické vize společenských reforem, náboženství, lékařství, přírodních věd i zemědělství. Je třeba dodat, že některé Steinerovy myšlenky často vycházející ze zcela specifického vnímání světa a mystických prožitků, jsou velmi nestandardní, „*mnozí hlubinní ekologové jsou proti němu pouhými přízemními pozitivisty*“, uvádí Stibral. (Stibral, 2011)

3.3 Vznik biodynamického zemědělství a jeho vývoj v českých zemích

Úplné začátky biodynamického zemědělství jsou spojeny s problémy zemědělského hospodaření na počátku 20. století, kdy začalo být prokazatelné snižování vitality pěstovaných rostlin. Zjistilo se, že ztrácí svoje přirozené regenerační schopnosti. V tom období také klesala úrodnost půdy a vyvstaly otázky týkající se organického hnojení. Hospodářská zvířata nebyla tak plodná, jako dřív a docházelo k oslabování jejich konstituce. Dále se začalo řešit například používání homeopatik, kosmické rytmy přírody a celkově postavení zemědělství ve společnosti. (Bioinstitut, 2010)

Pokoušet o biodynamiku se začali rolníci ve 20. – 30. letech minulého století. V té době se na Semilsku a Pardubicku začaly nabízet produkty jako mouka, krupice, šrot, brambory nebo zelenina. Po revoluci došlo k prvním kontaktům mezi českými odborníky na zemědělství a biodynamickým zemědělstvím ve Švýcarsku. Chvilí poté se v roce 1991 konalo první letní praktikum na biodynamických farmách ve Švýcarsku, kam se odjelo pár zájemců z Československa teoreticky vzdělávat. O rok později vyšel první biodynamický časopis „Valeriana“, který vydával svaz ekozemědělců PRO-BIO Šumperk. (Bioinstitut, 2010)

V roce 1990 se u nás do biodynamického zemědělství pustila Farma Kout (Háje nad Jizerou) a Krakonošův ranč (Poniklá). O tři roky později proběhl první kurz zabývající se přípravou biodynamických preparátů se zahraničními odborníky. O další tři roky později vychází první překlad Steinerových přednášek „Zemědělský kurz“. V roce 2000 vyšlo

poslední číslo zmiňovaného časopisu „Valeriana“ a začala příprava internetových stránek Biodynamika.cz. Nedlouho poté začíná hospodaření v Camphillu České Kopisty (Jedná se o domov pro mentálně postižené, kde se nachází i biodynamická farma). První desetiletí 21. století se nese ve znamení biodynamických aktivit, seminářů a školení např. na farmách v Českých Kopistech, ve Fořtu a v Nové Vsi u Lomnice nad Popelkou. (Bioinstitut, 2010)

3.4 Počátky biodynamického zemědělství ve spojitosti s Rudolfem Steinerem

Na výše zmíněné problémy v zemědělském hospodaření na počátku 20. století, které jsou uvedeny v předchozí kapitole, reagoval na popud rolníků, kteří se na něj obrátili s prosbou o radu, rakouský filosof, pedagog, literární kritik, umělec, sociální myslitel a esoterik Rudolf Steiner. Jde zároveň o zakladatele filosofického směru označovaného pojmem „Anthroposofie“.

Rudolf Steiner hovořil k lidem. Vyjadřoval se na přednáškách k otázkám přítomných nebo mluvil k nějakému tématu. Tímto způsobem vznikl spis „Zemědělský kurz“, který patří do souborného vydání čítajícího více než 250 svazků. Všechny zmíněné svazky vznikaly zapisováním přednesu, který byl prosloven spatra a nebyl určen k tisku. Vydávání přednesů se následně uskutečňovalo podle stenografických záznamů. „Zemědělský kurz“ poskytuje možnost proniknout do skrytých zákonitostí života zemědělského organismu a při praktikování zemědělské činnosti působit v souladu s nimi. Právě tento kurz stojí na začátku biodynamického zemědělství a dodnes je považován za jeho nejdůležitější a nejzákladnější teorii. (Steiner, 1998: 5)

Zmiňované přednášky o zemědělství z pohledu duchovní vědy probíhaly během června 1924 na velkostatku hraběte Keyserlinga v dnešním Polsku (u Vratislavi) díky vnímavým rolníkům, kteří si všimli, jak již bylo zmíněno, klesající vitality rostlin atp. Málokdo si asi uvědomoval, že tyto schůzky zapříčiní vznik nového směru v zemědělství, který se později začne označovat jako „biodynamický“.

Když se Steiner rozhodl promluvit a poskytnout cenné rady zemědělcům, předpokládal již, že jsou anthroposofy a znají jeho základní spisy. Hned po absolvování kurzu začali první rolníci praktikovat Steinerovy rady. Jednalo se například o používání preparátů pro oživení půdy a růst rostlin. Vznikly tak první biodynamické farmy na světě (Švýcarsko, Norsko, Rakousko a Německo). Další rozvoj biodynamiky nastal

po 2. světové válce. Začali se přidávat rolníci, kteří sice o anthroposofii nic nevěděli, ale zjišťovali, že tento typ hospodaření přináší opravdu kladné výsledky (preparáty fungují) a je tedy vhodnou alternativou. (Steiner, 1998: 9)

Po padesátých letech 19. století přestala být biodynamika pouhou „aplikací speciálních preparátů“, a začala se do popředí dostávat i sociální úloha biodynamického statku. V současnosti jich existuje velké množství, kde se pracuje s duševně postiženými, drogově závislými nebo „obtížně adaptovatelnými“ lidmi a přikládá se tomu stejná důležitost, jako zemědělské činnosti. Na farmy často jezdí také studenti z Waldorfských škol v rámci své praxe. (Steiner, 1998: 9)

Biodynamický statek také většinou pořádá kulturní akce, například oslavy křesťanských svátků, divadelní představení nebo koncerty, čímž vlastně, dalo by se říct, integruje vesnické obyvatelstvo.

V poslední době začaly být produkty z biodynamické práce také otázkou ekonomiky. Biodynamické produkty se označují ochrannou známkou „Demeter“. Dnes najdeme po celém světě stovky biodynamických podniků a zahrádkářů, kteří se řídí těmito principy, tedy snaží se utvářet z vlastní zahrady pestrý vyvážený organismus. Preparují například kompost preparáty z řebříčku nebo heřmánku, a pokud selžou všechna preventivní opatření proti škůdcům, zasahují homeopaticky, tedy spalují je a rozptylují popel podle zásady pana Hahnemanna „stejně stejným“. (Steiner, 1998: 10)

Zajímavostí k překladu Steinerových děl do češtiny z německého originálu je (Rudolf Steiner se vyjadřuje velmi specificky a osobitě) například to, že téměř nikdy nehovoří o rostlině, jelikož si pod tímto pojmem člověk představí rostlinu jako hotový objekt. On místo toho používá pojem „rostlinný růst“, protože tvrdí, že rostlina se musí chápat jako bytost, která se vyvíjí v čase, bytost živá projevující se růstem. Jinými slovy, „rostlina“ je předmět a „rostlinný růst“ proces. (Steiner, 1998: 11)

Dále je zajímavé, jak Rudolf Steiner hovoří o chemických prvcích. Podle něj je u každého prvku rozhodující právě proces, s kterýmž je prvek spojen, důležité je působení tohoto prvku, ne jeho hmota. Svou roli zde hraje homeopatie, díky níž víme, že může dojít k oddělení působení, tedy že lze oddělit proces od jeho hmotného nositele, tedy od látky. Jen výjimečně Steiner mluví o „dusíku“, „uhlíku“ nebo „kyslíku“, ale (zde se dostáváme k dalšímu srovnání češtiny s němčinou) používá německou specialitu tzv. zpodstatnělá přídavná jména. Hovoří o „dusíkatém“, „uhlíkatém“ nebo „kyslíkatém“. (Steiner, 1998:11)

Obsah tohoto pojmu je prý širší než jen „dusík“ apod. Toto je však pro češtinu neúnosné. Dá se říci, že němčina je víceméně dotvořená a poskytuje pohyblivému myšlení větší prostor než čeština, která se bude ještě dále vyvíjet. Pod pojmem „hnojit“ si zemědělec představí rozmetání průmyslových hnojiv a dodávání živin do půdy. Steiner však úplně nepovažoval hnojení za doplňování hladiny živin půdě, ale spíše jako navozování pochodů v půdě, za dodávání jistých sil. Z toho důvodu Steiner o tzv. biodynamických preparátech, které jsou zdrojem sil, nehovoří jako o preparátech, ale jako o „hnojivech.“ (Steiner, 1998: 12)

3.5 Zemědělský kurz Rudolfa Steinera

Sborník „Zemědělský kurz“ obsahující osm Steinerových přednášek je pro tuto diplomovou práci tak zásadní spis, že se mu bude věnovat podrobněji.

3.5.1 První přednáška 7. 6. 1924

Hned v první přednášce ve sborníku „Zemědělský kurz“ Steiner říká, že: *„Sami uvidíme, jak jsou zájmy zemědělství po všech stránkách spjaté i s nejvzdálenějšími aspekty lidského života, a jak vlastně sotva existuje oblast života, která by k zemědělství nepatřila. Vždy se nakonec ukáže, že nějakým způsobem všechny zájmy člověka patří do oblasti zemědělství.“* (Steiner, 1998: 15)

V úvodu kurzu Steiner považoval za důležité zmínit věci zdánlivě nesouvisející s oblastí zemědělství. Považoval to však za základy, které jsou k pochopení biodynamického hospodaření nezbytné. Mluvil o tom, že bylo zemědělství vážně postiženo duchovním životem novověku, který má ničivý charakter, ačkoliv to zatím málokdo tuší. Právě proti tomu bylo postaveno hospodářské podnikání vycházející z anthroposofického hnutí. I když se hospodáři a obchodníci snažili, aby tyto podniky prosperovaly, nedařilo se to z důvodu moc velkého množství odporujících sil, které zabraňovaly porozumění těmto skutečnostem. (Steiner, 1998: 15)

Dále Rudolf Steiner hovoří konkrétněji a vrací se k zemědělství. Říká, že v té době (r. 1924) existují nacionálně-ekonomické studie, které se také věnují zemědělství, a to ze sociálně-ekonomického hlediska, v nichž se autoři zamýšlejí nad uspořádáním zemědělství podle sociálně-ekonomických principů. Existuje prý velké množství spisů

o myšlenkách a nápadech jak uspořádat zemědělství v tomto sociálně-ekonomickém duchu, ale podle Steinera je psaní těchto věcí nesmysl. Každý by si měl prý uvědomit, že o zemědělství lze mluvit jedině tehdy, když se věc zemědělství vezme jako skutečný základ, když člověk skutečně ví, co znamená pěstování brambor, řepy, obilí, jinak se ani nedá hovořit o nacionálně-ekonomických principech. Principy nejdou stanovit podle nějakých ekonomických úvah, ale jedině na základě věci samotné. Steiner tvrdil, že si o zemědělství může svůj úsudek udělat jenom ten, který při tom vychází z lesa, z polí či z chovu zvířat. Pokud člověk hovoří třeba o řepě jako o řepě, ta řepa nějak vypadá, má nějakou barvu, skládá se z toho nebo onoho, v tom se může někdo těžko splést, tím však člověk ještě řepě zdaleka neporozuměl, hlavně pak jejímu soužití s polem, ročním obdobím, ve kterém dozrává apod. (Steiner, 1998: 16)

Steiner přirovnává a vysvětluje svou teorii třeba pomocí magnetky: „Člověk uvidí magnetku a přijde na to, že neustále ukazuje jedním hrotem takřka na sever, druhým na jih. Tento člověk se zamyslí, proč tomu tak je, a příčinu nehledá v magnetce samotné, nýbrž v celé Zeměkouli, když jedné její straně přiřkne severní magnetický pól a druhé potom jižní magnetický pól. Kdo by příčinu toho, že se magnetka chová tak zvláštním způsobem, hledal v ní samotné, ten by tvrdil nesmysl. Neboť poloze magnetky lze porozumět jedině tehdy, jestliže člověk ví, jaký je její vztah k Zeměkouli.“ (Steiner, 1998: 16) To, co se u tohoto příkladu tváří jako nesmysl, často lidé považují u jiných věcí za něco přirozeného. Když se vrátíme k řepě, ona je závislá i na bezpočtu dalších podmínek, než jen kam sahají její těsné hranice. Prý se musí brát v potaz také podmínky, které se vůbec nevyskytují na zemi, ale v kosmickém okolí rostliny. (Steiner, 1998: 16)

Do popředí Steiner staví instinkt. Instinkt byl prý původně základem všeho, co člověk musel udělat, dokud ještě na polích neexistovala věda. Má pravdu v tom, že se dnes lidé diví, když si přečtou nějaká rčení ve starých selských kalendářích, jak rozumné je to, co vyjadřují, a jak velká je v nich skryta moudrost. Z hlediska anthroposofie zde jde o to, aby se nenavracelo ke starým instinktům, ale aby se k tomu samému, protože současné instinkty by k tomu člověka už těžko dovedly, došlo duchovním poznáním.

Dále Steiner hovoří o tom, že hlavní důraz se klade na chemicko-fyzikální složení. Jeho ale zajímá, co stojí za chemicko-fyzikálními ději. V našem životě i životě zvířete se prý setkáváme s jevy, které se nám nejdříve jeví jako úplně nezávislé na mimozemských nebo zemi bezprostředně obklopujících atmosférických a dalších vlivech. Nejen, že se to

takto jeví, ale ve vztahu k mnoha aspektům lidského života tomu tak je i ve skutečnosti. Lidé prý vědí, že u některých chorob se zvyšují bolesti díky určitým atmosférickým vlivům.¹ (Steiner, 1998: 18)

Podle Steinera se však už ví méně, že určité choroby ve svém časovém průběhu zobrazují vnější přírodní pochody. Tvrdí, že spousta jevů v mužském i ženském organismu zobrazuje přírodní rytmy (např. ženská menstruace zobrazuje průběh lunárních fází). Tvrdí zkrátka, že lidský život je mikrokosmos napodobující makrokosmos. Všechno co na zemi existuje je pouze odrazem toho, co se děje ve vesmíru, planety působí na život rostlin. (Steiner, 1998: 21)

Fyzik například v případě deště zkoumá pouze, kolik na zem dopadá vody, je pro něj abstraktní látkou složenou z vodíku a kyslíku. Voda v sobě však skrývá mnohem víc, než dvě chemické látky. Voda je na zemi nejvhodnějším prostředkem k ukazování cest silám, které přicházejí např. z Měsíce, rozvádí lunární síly na zemi, mezi vodou a Měsícem je na zemi určitý vztah souvislosti. Jako příklad přednášející uvádí situaci, kdy několik dní prší a poté přichází úplňk. Síly, které jdou ve dnech úplňku z Měsíce, jsou prý kolosální a s obrovskou intenzitou pronikají do růstu všech rostlin. K tomuto by nemohlo dojít, kdyby nepředcházely ty deštivé dny. Z tvrzení tedy vyplývá, že není jedno, kdy vyséváme semena do půdy, což bývá obsahem již zmíněných starých selských rčení. Stačilo je vyslovit a člověk hned věděl, co má dělat. Nyní na pořekadla nikdo nevěří a věda se jimi nezabývá. (Steiner, 1998: 21)

Dále zmiňuje Steiner úlohu zemské atmosféry, která je někdy teplejší a jindy studenější. Na teplotě vzduchu pak závisí, do jaké míry se dostanou síly z planet k rostlinám. V teplém vzduchu se (na rozdíl od studeného) síly k rostlinám dostanou. Na čem to lze dá dokázat? V první přednášce „Zemědělského kurzu“ se uvádí, že důkazem je fakt, že nevznikají jednoleté rostliny, které by během jednoho roku vznikly, opět zanikly a zanechaly po sobě semena. Působení tepelných sil z planety Saturn se dá pozorovat, když vznikají rostliny vytrvalé. Tyto síly pronikající přes teplo do světa rostlin můžeme vidět v borce a kůře stromů, tedy v tom, co z rostlin dělá rostliny trvalé. Od toho se odvíjí tvrzení, že jednoletky, tedy rostliny omezené na krátkou dobu života souvisí právě s těmi planetami, které mají krátkou dobu oběhu. Naproti tomu to, co dělá rostliny vytrvalými, to souvisí s planetárními silami působícími oklikou spolu se silami chladu a tepla, které

¹ Osobně z vlastní zkušenosti vím, že třeba pobolívá dříve vyvrknutý kotník při změně tlaku apod. (Pozn. autora diplomové práce)

mají delší dobu oběhu, jako například Jupiter dvanáct let nebo Saturn třicet let. Uvádí, že proto má význam, aby byl třeba dub zasazen někým, kdo se vyzná v periodách Marsu. Takovému dubu se bude pak dařit mnohem lépe, pokud bude vysazen ve vhodné periodě než tomu, který bude do země vsazen bezmyšlenkovitě. Ve sborníku se tvrdí, že pokud bychom použili k topení dřevo sázené bez hlubšího porozumění světovým periodám, bylo by to mnohem méně zdravé teplo, než kdyby byly použity dřeviny sázené bez porozumění.

V dnešní době je člověk rád, že životem může procházet bezmyšlenkovitě, myslí si, že vše funguje jako nějaký stroj, má ke světu materialistický postoj. Tento přístup má velké důsledky pro praktický život a zde právě docházíme k záhadám, jako je například problém sehnat brambory, které Steiner jídal v době svého mládí, leacos dnes ztratilo svoji výživnou sílu. Jak bylo již zmiňováno, člověk naprosto přestal rozumět intimním vlivům. (Steiner, 1998: 23)

3.5.2 Druhá přednáška 10. 6. 1024

V druhé přednášce Rudolf Steiner přednáší o podstatě zemědělského statku, že ta spočívá právě v jeho samostatné individualitě a to pokud možno uzavřené. Znamená to, že by rolníci měli získávat veškeré věci potřebné pro produkci z vlastních zdrojů. Vše co by se tedy dostávalo na statek zvenčí, jako například hnojivo, by bylo považováno za lék pro podnik, který je nemocný. Dále se rozprávěl o půdě, která je pro něj základem zemědělského statku. *„Je považována za něco výlučně minerálního, do níž se to, co je povahy organické, dostává nanejvýš prostřednictvím tvorby humusu nebo prostřednictvím zapraveného hnoje.“*, říká Steiner. Tvrdí, že půda v sobě skrývá určitou rostlinnost, dokonce tam působí astralita. *„Půda je určitým druhem orgánu v organismu, který se v přírodě projevuje v procesech růstu všude tam, kde právě k takovému přírodnímu růstu dochází.“* (Steiner, 1998: 24)

Půdu bychom prý též mohli přirovnat k lidské bránici. U člověka jsou nad bránicí umístěny orgány, které obstarávají dýchání, cirkulaci a hlava. Srovnáme-li to tedy s půdou, hlava je pod ní a lidé se zvířaty pak žijí v jejím břiše. Část nad zemí patří k útrobám. U zemědělského statku se tedy vlastně pohybujeme v jeho břiše a rostliny do břicha vrůstají. Podle tohoto přirovnání tedy musíme pracovat s individualitou, která je uložena v hlavě a správně s ní pracovat lze jen tehdy, budeme-li k ní přistupovat jako na hlavě

spočívající. Hlava je zásobena z kosmu. Nadále vysvětluje funkci křemíku a jílu v půdě, čímž se v případě této práce není potřeba zabývat. (Steiner, 1998: 27)

Prý je velký rozdíl mezi teplem, které působí těsně nad povrchem půdy (to je oblast pod vlivem Slunce, Merkuru, Venuše a Měsíce) a teplem uvnitř půdy (v oblasti působení Saturnu, Marsu a Jupitera). Jedno se dá označit jako květní, listové a druhé kořenové. Tyto dvě tepla jsou tak rozdílná, že se dokonce dá hovořit o teple mrtvém (nad zemí) a teplem živém (pod zemí). Živé teplo především v zimě v sobě má niterní životní princip, živoucnost. Z této druhé přednášky by si posluchači měli hlavně odnést, že zemědělská oblast spolu s tím, co je pod půdou, představuje individualitu, která žije v čase, a dále život země je nejvíce intenzivní v zimním období, kdežto v tom letním odumírá. (Steiner, 1998: 28)

Steiner při přednáškách klade svým posluchačům na srdce, že při obhospodařování půdy je důležité si uvědomit důležitost znalostí podmínek, kdy kosmický prostor působí svými silami na pozemský svět. Vše, co se zobrazuje v každé rostlině, vždy odráží kosmické konstelace a je vybudováno podle vesmíru. Pokud se do půdy vloží semeno, je v něm obraz vyjadřující celý vesmír z určité světové strany. Tím je uplatňováno působení konstelace a semeno získává svůj určitý tvar. Po vložení do země kolem něj začne zem působit a ono v tom okamžiku začne toužit zapřít to kosmické v sobě a začít kypět, bujet a narůstat do všemožných směrů. Rostliny by nebyly zelené, kdyby v nich nežila kosmická síla Slunce. Barevné květy jsou výsledkem nejen kosmických sil z této žhavé koule, ale i vzdálenějších planet jako je Mars, Jupiter nebo Saturn. Jedině ten, kdo při sledování růstu rostlin pamatuje na tyto vztahy, spatřuje například při pohledu na růži v její červené barvě sílu Marsu, v čekankových modrých květech sílu Saturnu nebo ve žlutém a bílém květu sílu Jupiteru. (Steiner, 1998: 31)

Jen pro představu, pokud by se nějakým způsobem dosáhlo toho, že kosmické působení v rostlině bude silně zadrženo, rostlina se pak nijak výrazně nevyjeví, nevytvoří květ, ale vyžije pouze v oblasti stonku. V čem žije to kosmické v rostlině? V křemíku, v působení křemíkových substancí. Jako příklad Steiner uvádí přesličku. U ní se děje to, že na sebe přitahuje kosmické působení. Je prostoupena křemíkem, má v sobě 90 % kyseliny křemičité, což se projevuje nadbytkem kosmického, a proto se přeslička nevyjeví v květu, ale v růstu spodní části. Pokud nechceme, aby kosmická síla vyhnala rostlinu až do sféry plodů a květů, vytváření listů či kmene bylo zadrženo, musíme ji umístit do písčité půdy.

V křemičité půdě je totiž to kosmické působení přímo polapeno. Například u brambor chceme samozřejmě dosáhnout toho, aby utváření květů zůstalo dole v samotných bramborách. Bramborová hlíza je oddenek, tedy síla tvořící stonky a listy je držena hlízou samotnou, hlíza je totiž zadržovaný stonek. Brambory proto musíme pěstovat v písčité půdě, aby byla kosmická síla zadržena. (Steiner, 1998: 33)

Steiner dále hovoří o světle. Do země prý přijímá světlo křemen, díky kterému se pak stává účinným. Na zemi však neexistují jen rostliny, ale i živočišné organismy. Chováme-li na zemědělském statku správný počet zvířat, například krav nebo koní, potom všechny tyto zvířata stačí k vyprodukování přesně takového množství hnoje, kolik ho potřebujeme. Pokud máme správný počet koní, prasat a krav, pak je i směsný poměr v hnoji správný. (Steiner, 1998: 34)

Steiner upozorňuje, že sluneční světlo se na zem nedostává jen přímo ze slunce, ale také odrazem od Měsíce. V tomto případě už nemůžeme hovořit o slunečním světle, ale slunečním světle odraženým Měsícem. Tento typ světla je zcela neúčinný, svítí-li na hlavu nějakého zvířete. Hodně zajímavé je autorovo tvrzení, že toto světlo má vliv, pouze pokud dopadá na zadní část zvířete. Posluchači si mají představit kostru zadní části těla zvířete a jeho poměr ke kostře hlavy a začít vnímat tvary, pochopit protipól, jak je formován například vývod trávení na jedné straně a hlava na druhé. Přední a zadní část zvířete autor srovnává s protikladem mezi Sluncem a Měsícem. Je-li tedy rostlina bohatá na kosmické záření, což bylo zmíněno výše, a je-li pak sežrána zvířetem, které poskytuje hnůj, pak je tento hnůj velmi příznivý pro půdu. (Steiner, 1998: 36)

3.5.3 Třetí přednáška 11. června 1924

V třetí přednášce se Steiner podrobněji zabývá tím, jak působí skrze látky v zemi zemské síly. Na celkovou zemědělskou produkci má významný vliv dusík. Pro dnešní vědu tajuplným způsobem má prý dusík spojitost s uhlíkem, kyslíkem, vodíkem a sírou. Síra je prostředníkem mezi duchovnem a hmotou. Cestou síry prý vstupuje do fyzické části přírody duch. Dříve byla označována pojmem „sulfur“, což je příbuzné fosforu. Za starých časů bylo totiž ve světle spatřováno rozlévající se duchovno, a tak člověk začal veškeré látky, které mají něco společného s působením světla do hmoty (síra, fosfor) označovat slovem „světloňoš“. (Steiner, 1998: 37)

O uhlíku hovoří přednášející jako o látce, která byla před několika málo stoletími považována za „kámen mudrců“. Uhlík stojí za všemi utvářecími procesy v přírodě, s čímž mu pomáhá síra. Uhlík může za všechny pevné tvary rostlin. Právě proto, že zpevňuje do příliš pevné a strnulé podoby i člověka a dělá z něho něco na způsob palmy, lidské tělo ho v podobě dýchání ihned odbourává. (Steiner, 1998: 38)

Dále je tu vápno. To člověk využívá k vytvoření svého pevného základu, tedy vápenaté kostry. Lidská bytost má ve vápně svých kostí pevnou zemi. Všude tam, kde je kostra, musí být i éter, který je nositelem života. Éter by ale nemohl existovat bez svého fyzického nositele, nemohl by ve fyzickém světě vůbec zasahovat. Duchovno musí mít vždycky svého fyzického nositele. Jak říká Steiner: „*Materialisté berou v úvahu jen tyto fyzické nositele a na duchovní aspekty zapomínají.*“ Tento hmotný nositel, který z éteru na zem vnáší působení života za pomoci síry, je kyslík. Tím získává smysl dýchání. Materialista ví, že dýcháním přijímáme kyslík, ale to není všechno. Dále tímto procesem přijímáme spolu s kyslíkem i nejnižší stupeň nadmyslového světa, tedy éterno. Nemluvíme tu teď o kyslíku, který nás obklopuje zvenčí, to je jiný kyslík. Hovoříme o tom, který v člověku cirkuluje, jedině ten se dá označit na živý. Stejně tak kyslík obživne, pokud pronikne ze vzduchu do půdy, i když potom už se jedná o život nižšího stupně než u lidí a zvířat. Tohle žádným fyzikům ani chemikům nevysvětlíte, ani to nejde, protože kdykoli je tento kyslík zkoumán vědecky, musí se vytáhnout ze země, čímž se logicky stane mrtvým kyslíkem. Tomuto je však vystavena každá věda, která se zabývá fyzickým světem. (Steiner, 1998: 41)

Dále Steiner vypráví o úloze dusíku. Dusík podle něj přivádí život do procesů, které jsou vtěleny v uhlíku. Všude, kde se dá dusík nalézt, je jeho úkolem zprostředkovávat život duchovnu. To se formuje v uhlíkových kostrách. Pomyslný most mezi uhlíkem a dusíkem je všude v rostlinné i živočišné říši vytvářen dusíkem. Zmiňovaná duchovnost, která zase za pomoci síry v dusíku hospodaří, se označuje jako duchovnost astrální. „*Všude, kde je dusík, rozprostírá se astrálně. Neboť ono éterné živoucné by všude, jako oblaka, proudilo sem a tam a vůbec by nebralo ohled na nějakou uhlíkovou kostru, kdyby dusík neměl tak nesmírnou přitažlivost k této uhlíkové kostře. Dusík je takovým velikým magnetem živoucná k duchovnu.*“, říká Steiner ve třetí přednášce 11. června 1924. (Steiner, 1998: 41)

Stejně jako kyslík, ožívá v půdě i dusík, dokonce nejen to. Pro lidi ustrnulé v materialismu to bude asi těžké pochopit, ale dusík je i tím, co je citlivé. Dusík se stává nositelem tajuplné citlivosti a rozlévá se celým pozemským životem. (Steiner, 1998: 42)

Vodík prý zase všechno rozpouští a uvolňuje. Síra, uhlík, kyslík, dusík a vodík jsou něčím úplně jiným než je to, o čem pojednává naše chemie. Jsou spjaty niterně se zcela konkrétním druhem duchovna. Chemie mluví pouze o mrtvolách látek ne o těch skutečných. (Steiner, 1998: 44)

Za zmínku stojí Steinerův názor, že vůbec není špatné, když člověk věnující se zemědělství dokáže meditovat. Má pak větší schopnost vnímat, co mu vyjevuje dusík. Rolník pak dokáže hospodařit zcela jinak, v jiném smyslu a stylu. Zemědělec pak leccos ví, vynořuje se mu to v mysli. Kdybychom k tomu přistupovali pouze intelektuálně, tak bychom neprošli do nezbytné hloubky. Věda se v dnešní době dopouští chyby, když se snaží přijít na kloub věcem, které jsou upředeny mnohem jemněji. (Steiner, 1998: 45)

Naším úkolem je prý naučit se dívat na podstatu rostliny jako na rostlinný druh včleněný do celkového organismu rostlinného světa podobně, jak je tomu u lidských orgánů, které jsou stejným způsobem včleněny do celkového organismu člověka.

3.5.4 Čtvrtá přednáška 12. června 1924

Ve čtvrté přednášce hovoří Steiner hlavně o hnojení. Postupovat v zemědělství tak, jak postupuje dnes běžná věda, je stejné, jako kdybychom chtěli poznat celou bytost člověka podle jeho ušního lalůčku či malíčku a z toho bychom chtěli vybudovat něco, co jako celek přichází v úvahu. Duchovní věda pohlíží na život ve větších souvislostech a všímá si i těch substancí a sil, které pak vstupují do duchovna, nezaměřuje se tedy pouze na hrubě materiální síly a substanciality. U zemědělství tohle platí zvláště v otázce hnojení. Věda tvrdí, že „hnojivo obsahuje živné látky pro rostliny“. Věřilo se, že nejdůležitější na výživě je to, co každý den jíme. Je to samozřejmě důležité, co člověk jí, ale většina jídla tu není proto, aby byla pouze uložena v těle. Jídlo předává tělu vitalitu, v první řadě se jedná o to, aby tělu předala životní síly. Tyto síly potřebujeme k práci, chůzi nebo třeba k pohybu. Substance, které tělo přijímá, obohacuje se jimi, a pak odlučuje během sedmi až osmi let, ty člověk přijímá víceméně smyslovými orgány, dýcháním a pokožkou. Steiner tvrdí, že substance tělo přijme ze vzduchu, následně je zahustí a zatvrdí, načež se

pak musí v podobě vlasů a nehtů stříhat. Člověk propadá zoufalství, když zná názory dnešní vědy, a následně zjistí, co jednoduše vyplývá z duchovního bádání. Jde o názory, které tvrdí pravý opak. Propadá zoufalství právě proto, že si nedokáže představit, jak se dá takhle složitým otázkám pomocí běžné vědy vůbec porozumět. Porozumění je nutné, neboť by jinak běžná věda vedla do slepé uličky oproti praktickému životu. Steiner nemá nic proti vědeckým experimentům, tvrdí, že je zlé pouze teoretizování, z kterého jsou vyvozovány praktické pokyny pro různé oblasti života. Steiner klade přítomným na srdce, že je potřeba porozumět veškerému působení látek a sil v oblasti zemědělství, pokud s ním chce nakládat správným způsobem. Jako příklad uvádí zacházení dítěte s hřebenem. Pokud mu nikdo neřekne, že se s ním češou vlasy, může ho třeba strkat do pusy, tedy používat nesmyslně. Stejně nesmyslně používá člověk věci, když neví, co je jejich podstatou a na čem opravdu záleží. (Steiner, 1998: 51)

Rozhodně není pravdou, že život rostliny končí tam, kde je ohraničena svými konturami. Život proniká, pokračuje z kořenů rostlin do půdy. Mnoho rostlin nemá žádnou pevnou hranici mezi tím, co je uvnitř rostliny a tím, co je v okolním prostředí. Tomuto musí zemědělec opravdu porozumět, má-li chápat podstatu hnojení a ošetření země. Musí být pro člověka zřejmé, že hnojení spočívá v oživení země, aby rostlina nevstoupila do mrtvé půdy a neměla pak problémy s tvorbou plodu. Zajímavá je myšlenka, že je v podstatě veškerý rostlinný růst tiše parazitický. Vyvíjí se v živé zemi jako parazit. Musí tomu tak být, protože všude na zemi nelze počítat s tím, že sama příroda zabezpečí dostatek biologického odpadu, který rozloží, aby byla země dostatečně protknutá životem. Je tam potřeba hnojení. Nejméně je třeba hnojit oblasti s černozemí. (Steiner, 1998: 52)

Dále je prý třeba vybudovat si osobní vztah k práci s hnojem. Zní to nepříjemně a možná vtipně, ale bez tohoto vztahu to nejde. Pokud dokážeme prohlédnout podstatu nějaké aromaticky páchnoucí louky, tak si všimneme vzájemného podporování života. Tahle vůně je totiž jiná, než pouhá vůně života. Musíme k tomu mít vztah, až teprve potom jsme schopní ocitnout se uvnitř skutečné přírody. Hnojením vlastně dodáváme půdě určitou míru života a možnost, aby se v ní rozšířil dusík. Hnojíme-li minerálními látkami, tak se nikdy ve skutečnost nepřiblížíme charakteru země, ale pouze tomu, co je v zemi vodnaté. Pokud by chtěl někdo skutečně hnojení studovat, měl by se nejdříve zabývat tím nejméně náročným hnojivem, což je kompost. Již jsme zmiňovali, že znamenitý je v půdě

vápník. Pokud dodáme do kompostu pálené vápno, a pak jím hnojíme, dojde k vzájemnému silnému pronikání astrality do země. (Steiner, 1998: 55)

Dále Steiner přešel k jinému tématu. Nadhodil posluchačům otázku, jestli už někdy přemýšleli proč má například kráva rohy a jiné zvíře parohy. Věda k tomu má jednostranné a povrchní vysvětlení. Přednášející však začal hovořit o proudech sil, které mají některá zvířata zaměřena dovnitř a jiné ven. Tam, kde vyrůstá pazneht nebo roh je místo, kde vysílá mimořádně intenzivně proudění dovnitř. Tvorba rohů souvisí s celkovou podobou zvířete. U paroží je to jinak. Tady jde o to, aby bylo proudění vedeno dál navenek. Jsou zde ventily, jimiž se určitá proudění vybíjejí směrem ven. Třeba jelen intenzivně komunikuje se svým okolím, vysílá ven svá proudění a právě tím je krásný. Kráva má rohy, aby vysílala to, co se má dostat až do trávicího aparátu při pronikání organismem. Hodně pochodů v trávicím aparátu vzniká díky záření, které vychází z rohů a paznehtů. To vysvětluje i slintavku a kulhavku, což není nic jiného, než zpětné působení periferní oblasti organismu na trávicí trakt. V rohu se nachází něco, co je velmi vhodné, díky své zvláštní přirozenosti, aby nazpět do vnitřního života vyzařovalo astralitu a živoucnost. Z těchto informací plyne, co by se mělo používat jako chlévský hnůj. V astrální sféře je hnůj prostoupen silami nesoucími dusík, v éteru zase těmi, které nesou kyslík. Chlévský hnůj je to, co vstoupilo do zvířete, bylo to do určitého stupně organismem a podnětem k tomu, že vznikla v organismu silová působení, a pak bylo vyloučeno. (Steiner, 1998: 56)

Když vlastně hnůj předáme zemi, dáváme do půdy astralitu a éter z břicha zvířete. Měli bychom být vděční za to, že je vůbec hnůj zvířaty vyměšován, protože jedině díky tomu jsou astralita a éter uvolňovány z orgánů na svobodu. „*Hnůj překonává svou silou anorganičnost země*“, tvrdí Steiner. (Steiner, 1998: 57)

3.5.5 Pátá přednáška 13. června 1924

Již v předchozích přednáškách se pan Steiner zmínil o důležitosti uvědomění si, že půda, z níž rostlina vyrůstá, je určitým pokračováním růstu rostliny v zemi. Sama půda má rostlinný charakter, je živá. (Steiner, 1998: 68)

Ve vědě se zkoumá, jak působí bakterie, živé organismy a připisuje se jim tvorba hnojiva správného látkového složení. Byly v tomto smyslu provedeny opravdu duchaplné logické pokusy, kdy se očkovala půda, ale měla pouze krátkodobý účinek s nevalným

užitkem. Jako příklad posluchačům Steiner uvedl pokoj plný much. Člověk si myslí, že tam jsou kvůli špině v pokoji, ale místnost není špinavá proto, že je tam mnoho much, ale mouchy jsou tam proto, že je místnost špinavá. Úspěch budeme mít, když se nebudeme snažit regulovat mouchy v pokoji, ale vrhneme se rovnou do boje se špinou. (Steiner, 1998: 69)

Abychom správně oživila zemi, nestačí pouze mineralizace, jak již bylo zmíněno výše. Musíme pracovat také s organickou substancí uvedenou do odpovídajícího stavu, aby působila oživujícím způsobem na půdu. Pokročilejším hospodařením lze půdu ochuzovat, proto musíme hnojit. Může dojít k tomu, že už ani hnojení nepostačí, pak zemědělec hospodaří na své půdě loupeživě a způsobuje trvalé ochuzování země. Lidé jsou schopni úplně zabránit půdě, aby do ní správným způsobem pronikalo v podobě záření z kosmického okolí to, co rostliny potřebují. Pokud se hnojí až moc, může se postupně půda „znemožnit“, a pak není schopná nasávat potřebné látky z kosmického prostředí. (Steiner, 1998: 71)

Je důležité, aby se to nejdůležitější z organické sféry (uhlík, kyslík, vodík, síra a dusík) spojilo správným způsobem v organismech s jinými substancemi, konkrétně draselnými solemi. Pokud chceme dát hnoji možnost pojmout tolik života, aby ho mohl dál předávat půdě s rostlinami, musíme mu zajistit možnost vzájemně poutat látky důležité pro růst rostlin (hlavně vápník a jeho sloučeniny). Potom Steiner popisuje postup, jak toho docílit. Na závěr dodává, že i když to vypadá bláznivě, posluchači by si měli uvědomit fakt, co všechno bylo považováno za šílenství, než se to za několik let zavedlo do běžné praxe. Jako příklad uvedl stavbu horských drah. Nejdříve se na člověka, který to navrhl, dívali lidé skrz prsty, ale dnes jsou lanovky běžně používané. (Steiner, 1998: 74)

Dále vyzdvihuje účinky kopřiv. Obsahují síru, ale vedle toho také druh železitého záření, které je pro běh přírody srovnatelně příznivé, jako lidské železité záření v krvi. Kopřiva si pro svou dobrotu ani vůbec nezaslouží, aby rostla venku v přírodě v takovém opovržení. Je to něco jako srdce u člověka. Pokud přidáme kopřivu do hnoje, vyvoláme u něj niternou vnímavost a hnůj už nedovolí, aby se něco rozkládalo tak, jak nemá, uvolňovalo špatně dusík apod., takže je kopřiva do hnoje velmi vhodnou přísadou. (Steiner, 1998: 75)

Dnešní metody na zkvalitnění hnoje prý činí ze zemědělských produktů jen „plnidla lidských žaludků“. Nemají v sobě výživnou sílu. Copak lidem nevádí, že se podvádí, sice

něčím objemným, ale ve skutečnosti prázdným? Chceme přece v potravinách výživnou sílu. (Steiner, 1998: 76)

3.5.6 Šestá přednáška 14. června 1924

V šesté přednášce se Steiner zmiňuje o důležitosti plevele, škůdců a takzvaných chorobách rostlin.

Jak odstranit z pozemku rostliny, které tam nechceme mít? Obecná definice plevele zní: „Plevem je všechno, co roste na místě, kde to člověk nechce mít.“, říká Steiner. Mezi plevele prý patří nejučinnější léčivky. Má na ně vliv to, co můžeme označovat jako působení Měsíce. Od Měsíce se odráží sluneční paprsky směrem k zemi. Člověk bere zřetel u působení Měsíce jen na sluneční světlo. To však není jediné, co se na zem dostává. S paprsky z Měsíce přichází celý reflektovaný vesmír. Vše co působí na Měsíc se od něj odráží a působí nazpět. Takže i všechny hvězdy jsou k zemi odráženy, aniž by to bylo možné současnými fyzikálními zákonitostmi dokázat. Jedná se o silnou organizující kosmickou sílu, kterou Měsíc vyzařuje do rostlin, působí na růstovou sílu, která se pozvedne k rozmnožovací. Všechno tohle je přítomno pouze za dob úplňku. Například během novoluní se v rostlinách jen zadržuje to, co přijaly při úplňku. Kdyby tohle zemědělci věděli, mohli hodně získat už jen tím, že by při výsevu využili Měsíc, jako třeba ještě v 19. století staří Indové. (Steiner, 1998: 87)

Pokud se cokoli, co přispívá k oplodnění, provede za novoluní místo za úplňku, tak to v zemi počká do dalšího úplňku. Lidé se nedokážou orientovat v silách, které usměřují růst. Pokud u plevele zabráníme tomu, aby na něj plně působil Měsíc, škodí to jeho rozmnožování. Pokud tedy chceme omezit růst plevele, musíme půdu ošetřit takovým způsobem, aby ztratila schopnost přijímat měsíční působení. Zbavit plevelu se dá tak, že jeden rok sesbíráme větší množství semen nežádoucího plevele a spálíme je. Dá se zapálit dřevo a do toho semena hodit. Popel pak sesbíráme. Po shoření se v něm nachází koncentrovaná síla ze semen, ale opačná, než se vytváří v přitahování sil Měsíce. Pokud pak popelem posypeme naše pole, nemusíme ani nijak pečlivě, protože to působí v širším okruhu, poroste ho tam příští sezónu o hodně míň. U mnoha rostlin funguje čtyřletý cyklus, takže pokud budeme takto postupovat čtyři roky, pátý rok už onen plevel vůbec nevyroste. (Steiner, 1998: 88)

Všechny tyto výše zmíněné informace dříve člověk na základně instinktivní agrikulturní moudrosti znal. V dnešní době panují domněnky a předsudky, že vše musí být nějakým způsobem verifikováno. Steiner si ale myslí, že není třeba tyto pravdy potvrzovat vnějšími metodami, že tyto pravdy prostě člověk vnitřně cítí ve svém nitru, jsou to věci skrze svou kvalitu vnitřně jisté. (Steiner, 1998: 89)

Při zabývání se rostlinami nám prý stačí vnímat pouze působení Měsíce. U živočišné říše hraje svou roli zvěrokruh. Jako příklad přednášející uvádí boje zemědělců s hraboši. Stačí spálit kůži hraboše, kterou si člověk opatřil v době, kdy stojí Venuše ve znamení Štíra. Opět sesbíráme popel, který obsahuje negativní sílu oproti reprodukční síle hraboše. Rozptýlíme popel po poli, a pokud tohle všechno bylo provedeno opravdu za vysoké konjunkce Štíra a Venuše, tyto škůdci už se na poli neobjeví. Doporučuje se, aby to pro stoprocentní účinek provedli i sousedé. Z příkladu vyplývá, že musíme počítat s působením hvězd. (Steiner, 1998: 91)

Tak jak je voda základem plodnosti, oheň ji ničí. Z šesté přednášky si přítomní měli hlavně odnést uvědomění, že dnešní věda funguje tak, že na malinkou miskou vezme preparát, všechno ostatní pečlivě oddělí a pak pozoruje. Odstraní cokoli, co by mohlo na zkoumanou věc působit, což je hlavní problém. Zkoumá vše přes mikroskop, což je pravý opak toho, jak by se to mělo dělat. Člověk se uzavírá před makrokosmem, před širokou nádherou světa, pokud k němu opět najde cestu, může znova porozumět. (Steiner, 1998: 97)

3.5.7 Sedmá přednáška 15. června 1924

V další přednášce se Steiner se svými posluchači zamýšlí nad pěstováním ovoce, zelinářstvím a chování dobytka. „*Strom je navršenou zemí o něco živěji utvářenou, než je ta, z níž vyrůstají byliny a obilí*“, říká. Stromy mají své kmeny, ke kterému patří i větve, a až odsud roste pravá rostlina (listy a květy). Ta ztratila své kořeny, oddělila se od nich. Pojí je jen éterno. (Steiner, 1998: 103)

Z toho co proniká stromem, žije dospělý hmyz. Kdyby je svět neměl, nebyl by tu žádný hmyz, umožňují mu bytí. Hmyzí larvy žijí v půdě jen díky kořenům stromů. Ptáci mají s hmyzem spojitost. Hmyz si totiž jednoho dne řekl, že už se necítí dostatečně silný, aby zpracovával astralitu působící v okolí stromů a přenechal tuto úlohu ptákům. Tím začala dělba práce mezi ptačími a motýlími bytostmi. Tím se nádherně šíří astralita

na místech, kde je jí zapotřebí. Díky tomu létajícímu hmyzímu světu okolo nás dochází k astralizaci ovzduší. Les správně tuto astralitu vede podobně, jako určité síly vedou krev v našem těle. Steiner říká, že: „*Můžeme říci, že svět larev a žížal žije ve vzájemném působení se sloučeninami vápníku v zemi, tedy s minerální podstatou země a svět hmyzu a ptáků je ve vzájemném působení s astrální podstatou.*“ (Steiner, 1998: 107)

Rostlina je jako organismus ve všech polohách něčím opačným než zvíře. Čím je pro rostlinu vylučování tepla a vzduchu, tím je pro zvíře příjem potravy. Toto dávání a braní mělo v dřívějším světě instinktivního poznání velkou roli. Mezi anthroposofickou úvahu patří tvrzení, že je příroda v rovnováze, když rostlina dává a zvíře bere. To bylo ve starých dobách porozumění každodenní samozřejmostí. Lesy a sady jsou tedy regulátory růstu rostlin, aby se ubíral správným směrem. Pod zemí v půdě jsou těmito regulátory nižší larvy, červy a další nižší živočichové. (Steiner, 1998: 111)

3.5.8 Osmá přednáška 16. června 1924

V posledním povídání o biodynamickém hospodaření a anthroposofické teorii Steiner zabrousí do oblasti hospodářských zvířat a jejich krmení. Je třeba dbát na to, aby se zvíře nepřežralo, krmivo bylo dostatečně výživné a zvíře z toho co přijme, využilo maximum. (Steiner, 1998: 112)

Vše co zvíře požívá je tu proto, aby se mu mohly vyvinout pohybové síly a ono kosmické vstoupit do končetin a látkové výměny. Následuje další ze Steinerových dobrých příkladů. Chce po přítomných, aby si představili zvíře stojící u žlabu v temné stáji žrát pouze to, co mu lidé dají. Zvíře nemá změnu, ta je možná pouze venku na pastvě. Pak jsou v porovnání s jiným zvířetem, které využívá svých například čichových smyslů, patrné určité rozdíly. Zvíře, které nemá oslabené smysly si pomocí vnímání kosmických sil vyhledává potravu samo. (Steiner, 1998: 114)

Jak již bylo vícekrát zmíněno, zemědělský statek je organismem. Nahoře vytváří tento organismus astralitu (tedy přítomnost lesa a ovoce ji vytváří), a když poté zvířata žerou rostliny nad povrchem země, vylučují následně hnůj s těmi správnými silami „Já“, které umožní zpátky rostlinám, aby rostly správně. Je to úžasné vzájemné působení, které je potřeba chápat. Statek je individualita. (Steiner, 1998: 116)

Zajímavý je Steinerův názor na vegetariánství. Výhodou tohoto způsobu života je prý skutečnost, že člověka posiluje, protože z organismu vytahuje síly, které by jinak

zůstaly ležet ladem. Pokud jí člověk pouze rostlinnou stravu, rostliny pro něj musí nechat v sobě tyto síly uzrát. Pokud jí člověk i zvířata, pak se tyto síly ukládají nevyužité v organismu, a následně se využívají sami tak, že ukládají produkt látkové výměny na různých místech nebo potřebné věci vypuzují (např. cukrovka). (Steiner, 1998: 122)

Po poslední přednášce „Zemědělského kurzu“ se sami zemědělci dohodli (Steiner souhlasil), že to co na kurzu slyšeli, zůstane z počátku jen mezi nimi. Hospodáři chtěli provádět pokusy a pak si sami stanovit, kdy zjištěné informacemi zveřejní. Přednášek se zúčastnila i spousta lidí, kteří nebyli zemědělci. Především na ty Steiner apeloval, aby se nedopustili všeobecné anthroposofické chyby, že budou o těchto věcech mluvit, kde to jen půjde. Díky tomu už v minulosti vznikaly škody. Je rozdíl, když o těchto věcech mluví zemědělec a někdo, kdo jím není. Dá se to hned poznat. Pokud někdo další uslyší o těchto věcech, nemusí tomu věřit, ale pokud to uvidí na vlastní oči, jen tak nad tím rukou nemávně. Když však bude podávat informace člověk nepovolaný, je to úplně ztraceno. (Steiner, 1998: 124)

V závěrečné zprávě po skončení konání kurzů Steiner shrnuje obsah a zmiňuje se též o vzdělávání dětí. Píše o založení léčebných a výchovných ústavů pro děti méně nadané i konstitučně nemocné. Steiner byl u prvních přijímaných dětí. Poté chválí Waldorfskou školu, která prý v pedagogicko-didaktickém a duchovním směru zaznamenává velké pokroky, ale bohužel ji doprovází špatná ekonomická situace. To leží Steinerovi velmi na srdci. Je vděčný těm anthroposofickým přátelům, kteří mu pomáhají těžkou finanční situaci nějak zvládat. (Steiner, 1998: 136)

Ve zprávě také stojí, že v té době (r. 1924) už je v Německu 10 000 anthroposofů. Chválí si i tehdejší situaci na anthroposofickém poli. Toto hnutí podle něj vykazuje velikou sílu. Podoba, do které se vyvinula Waldorfská škola, prý svědčí o velké síle, která v anthroposofii tkví. Existuje potřeba toho, co může anthroposofie nabídnout. (Steiner, 1998: 138)

Závěrem tento uvědomělý člověk dodává, že doufá v zavedení jeho myšlenky do běžného života. Anthroposofii lze prý využít ve dvou směrech. Jeden je vysoce spirituální a jeden zcela praktický. Až ve chvíli, kdy jsou oba směry v harmonii, pronikají a spojují se, pak je to teprve v naprostém pořádku. Problém vzniká jen tehdy, když právě

to spirituální nepřejde do opravdového života, ale zůstane jen teorií či vírou. (Steiner, 1998: 138)

3.6 Souhrnná charakteristika biodynamického zemědělství

Předchozí řádky přináší vhled do „Zemědělského kurzu“ Rudolfa Steinera. V textu svazku si nelze nevšimnout jisté specifčnosti v uvažování, vnímání světa a osobitosti ve vlastním vyjadřování tohoto autora. Jeho myšlenky jsou velmi nestandardní a pro některé těžko pochopitelné a složité. Následující řádky jednodušeji popíší stěžejní skutečnosti a charakterizují biodynamické zemědělství.

Co se týká samotného pojmu, výraz „biologický“ vyjadřuje ekologickou složku zemědělství, respekt k životním zákonitostem a trvalé udržitelnosti. Pojem „dynamický“ znamená podporování silového působení na stupni oduševnělé a živé přírody prostřednictvím speciálně zhotovených jemnohmotných hnojiv. (Bioinstitut, 2010: 7)

Farma jako podnikový organismus

Je důležité považovat farmu za samostatný (podnikový) organismus, který si zabezpečuje vlastní zdroje (krmiva, osiva, hnojiva apod.) a zároveň se snaží omezit vstupy zvenčí. Dále je v zájmu farmy zajistit co největší rozmanitost, co se např. ovoce, zeleniny, polních plodin, bylin, chovu zvířat, pastvin, křovin, remízku a lesů týče.

Smyslem je tedy docílit harmonického organismu, vše sladit do jednoho fungujícího celku, kde se budou jednotlivé prvky vzájemně ovlivňovat a podporovat. (Bioinstitut, 2010: 19)

Individualita podniku

Tak jako neexistují stejní lidé, neexistují ani stejné statky. Individualita podniku se vyznačuje jedinečnými, jak geografickými, půdními, tak klimatickými podmínkami. Rozhodující je v tomto případě postava farmáře, protože osobnost a individualita hospodáře následně formuje i individualitu statku. (Bioinstitut, 2010: 20)

Půda a biodynamické preparáty

Základem zdraví zemědělského organismu je péče o půdu a tedy biodynamický podnik usiluje hlavně o oživení půdy. V rámci osevního postupu je třeba vysazovat leguminózy, což jsou rostliny, které zlepšují půdní strukturu. Na hnojení půdy se používá pouze hnůj, močůvka a kompost. Dále se půdní úrodnost a zdraví rostlin podporuje speciálními preparáty postřikovými (roháček, křemenáček) či kompostovými.

Na půdu a rostliny jsou také aplikovány biodynamické preparáty, které působí jako léčiva. Používají se pro praktické spojení silového (dynamického) a hmotného působení.

Tyto preparáty jsou aplikovány v nepatrných dávkách obdobně jako homeopatická léčiva. Můžeme se setkat s polními (postřikovými, rohovými) preparáty, které se stříkají na půdu (roháček) nebo na rostlinu (křemenáček) a kompostovými, které se používají na úpravu statkových hnojiv, jako je hnůj, kompost, močůvka nebo kejda. Zde se vezmou léčivé rostliny, jako např. pampelišky, dubová kůra, kopřivy, heřmánek nebo hřebíček a připraví se pomocí zvířecích orgánů (např. kravské střevo). (Bioinstitut, 2010: 22)

V příloze č. 1 nalezneme přehledovou tabulku biodynamických přípravků a krátký popis jejich využití.

Pěstování rostlin

Co se týká pěstování rostlin, jeho zásady jsou obdobné jako v případě ekologického zemědělství. Vychází se z předpokladu, že pokud rostliny vyrůstají z oživené zdravé půdy, jsou pak samy odolné různým škůdcům a chorobám. Při pěstování rostlin je důležité vybírat si vhodné odrůdy, nejlepší jsou ty z biodynamického šlechtění. Také se klade důraz na vlastní semenářství, protože osivo je pak adaptované na místní poměry. Zohledněno je při pěstování také postavení planet a Měsíce. Pro tyto účely se hojně využívá kalendář Marie Thunové „Výsevní dny“, jehož překlad u nás každý rok vydává PRO-BIO Šumperk. (Bioinstitut, 2010: 25)

Chov zvířat

Hospodářská zvířata jsou s biodynamickým statkem neodmyslitelně spjata. Žádoucím stavem je rovnováha mezi počtem zvířat a plochou rostlin. Je třeba chovat určitý počet potřebných zvířat, která by byla schopna zajistit dostatek hnoje pro farmu a zároveň je žádoucí pěstovat dostatečné množství potřebných rostlin vhodných pro zvířata.

Nejdůležitější je pro farmu chov skotu, protože ten zpracuje objemné krmivo a zároveň produkuje kvalitní hnůj pro půdu. Dále se krávám neodstraňují rohy, jelikož jsou vnímány jako jejich nedílná součást. V biodynamickém zemědělství mají navíc plemena vícestrannou užitkovost, nevyužívají se jednostranně jen na mléko a jen na maso.

Důraz při plemenitbě se klade na celoživotní užitkovost a dlouhověkost. Pokud je to možné, přednost má přirozená plemenitba před inseminací. Z toho důvodu má svůj význam přítomnost samčího prvku uvnitř stád či hejna. Základem výživy přežvýkavce je dostatek kvalitního a objemného krmiva.

Co se týká zdravotního stavu, zde je důležitá prevence, pečlivost v ošetřování. Také se klade důraz na to, aby byl vztah ke zvířatům láskyplný. Pokud zvíře onemocní, preferují se homeopatické, biologické a anthroposofické postupy. (Bioinstitut, 2010: 27)

Organizace biodynamických podniků, sociální a ekonomické aspekty

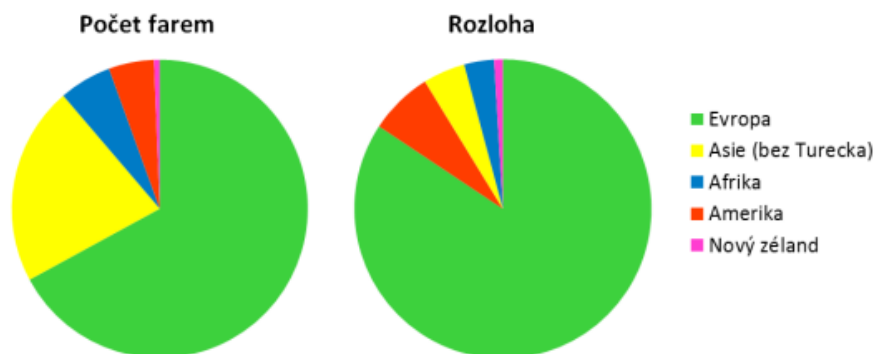
Biodynamickými podniky jsou klasická rodinná hospodářství, kde žije farmář se svou rodinou nebo podniková společenství, která jsou tvořena skupinami lidí. V druhé zmiňované organizaci má každý svůj úsek práce, za který zodpovídá a zároveň se jako ostatní podílí na řízení celého podniku.

Co se týká ekonomických a sociálních aspektů, zemědělský podnik neplní pouze funkci produkce surovin a potravin, ale slouží jako místo pro setkávání a soužití lidí. Statek také začleňuje mentálně postižené do zemědělské práce (v camphilských domovech nabízí terapii práci se zvířaty, rostlinami, půdou). Dalším aspektem je vytváření asociací, které spojují producenty přímo se spotřebiteli. Je zde typické vzájemně se podporující spojení s prvky solidarity. (Bioinstitut, 2010: 28)

3.7 Počet farem a rozloha biodynamického zemědělství ve světě a v EU

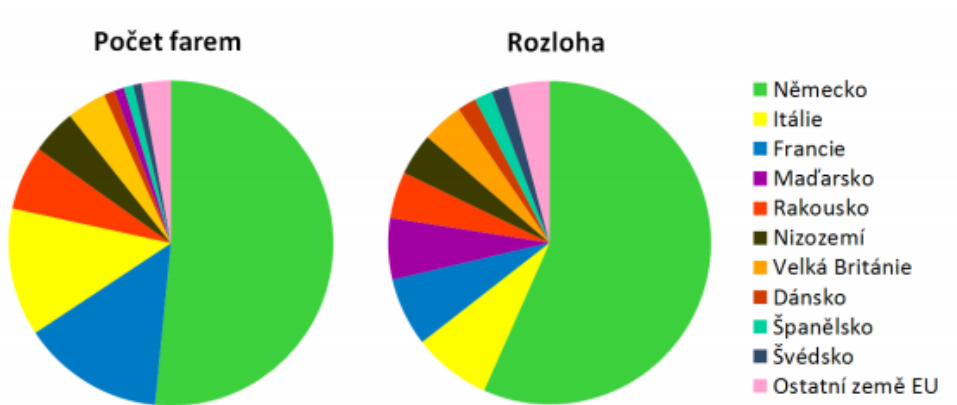
Následující graf znázorňuje počet farem ve světě, které se zabývají biodynamickým zemědělstvím a rozlohu, kterou zabírají. Největší rozlohu a tudíž nejvíce farem najdeme v Evropě. Druhý největší počet farem se nachází v Asii.

Graf 1 – Počet farem a rozloha biodynamického zemědělství ve světě²

Pokud se zaměříme pouze na Evropu. Nejvíce biofarem nalezneme v Německu. Je to z toho důvodu, že právě v této zemi působil zakladatel biodynamického zemědělství Rudolf Steiner. Jak jsou na tom další evropské země, zobrazuje následující graf.

Graf 2 – Rozloha a počet farem biodynamického zemědělství v EU³

² Zdroj: Biodynamické zemědělství u nás a ve světě, Doktorská vědecká konference 4. února 2013 „Think Together 2013“, Eliška Vlačicová. Dostupné z: www.thinktogether.cz

³ tamtéž

3.8 Zahraniční výzkumy v oblasti biodynamického zemědělství

V českých poměrech i kvůli historickým souvislostem neexistují tak rozsáhlé výzkumy, jak je tomu v zahraničí. Proto v případě zjišťování efektivity a účinnosti biodynamického hospodaření budeme vycházet ze zahraničních výzkumů, z nichž některé probíhají již desítky let.

V zemích jako je Německo, Švýcarsko, Švédsko a Anglie existují výzkumná pracoviště, která se zabývají otázkami týkajícími se ekologického zemědělství, biodynamických preparátů, kvality potravin apod. Tyto ústavy spolupracují s biodynamickými zemědělskými podniky. Biodynamický výzkum patří mezi součásti zemědělských výzkumů prováděných na jiných pracovištích, jako např. ve výzkumném ústavu FiBL (švýcarský Výzkumný ústav pro ekologické zemědělství), kde již desítky let probíhá parcelový pokus DOK. Ten srovnává biodynamický (D), organický (tj. ekologický; O) a konvenční (K) způsob hospodaření a jeho vliv na výnosy, kvalitu půdy a produktů. (Biospotřebitel, 2012) Ve Švýcarsku tento polní výzkum, trvající od roku 1978, přinesl zjištění, že konvenční plochy bez chovu zvířat ztratily 207 kg uhlíku na hektar za rok, oproti tomu biodynamické plochy si obsah organické hmoty v půdě dokázaly zachovat. (Niggli, et. al, 2004: 9)

Jak bylo zmíněno, ve švýcarském polním pokusu DOK v Oberwilu jsou od roku 1978 zkoumány tři způsoby pěstování plodin. I když byly prokázány průměrně o 20 % nižší výnosy ekologických metod, spotřeba energie na jednotku výnosu z ekologického zemědělství byla o 19 %, a na jednotku plochy nižší dokonce o 30 – 50 %. Co se týká půdní reakce a humusu, za dvacet let pokusu došlo v konvenční metodě ke změně reakce půdy o – 0,1 pH, u organické varianty to bylo o + 0,1 pH a u biodynamicky obhospodařované půdy o + 0,4 pH. Biodynamickou metodou byl dokonce zvýšen obsah humusu v půdě na 130 %. Ohledně struktury půdy, obsah stabilních půdních agregátů byl s použitím statkových hnojiv srovnatelný v konvenční a organické variantě, v konvenční metodě bez těchto hnojiv byl o 10 až 20 % nižší, zato v biodynamické půdě o 30 % vyšší. (Bioinstitut, 2004: 268)

V organické a biodynamické variantě se na povrchu půdy nacházel skoro dvojnásobný počet drabčků, střevlíků a pavouků oproti půdě konvenční. Množství žížal bylo vyšší o 50 až 80 % a biomasa žížal se zvýšila o 30 – 40 %. Přítomnost a aktivita

mikroorganismů, jejímž ukazatelem je aktivita enzymů, v organicky obhospodařované půdě byla o 20 – 50 % a v biodynamicky obdělávané o 50 – 150 % vyšší než v konvenční variantě se statkovými hnojivy. (Bioinstitut, 2004: 268)

Co se týká kvality produktů, jelikož chemická analýza neposkytuje dostatečné informace o produktové kvalitě, vědci hledají jiné možnosti, jak ji určit. Anthroposofické souvislosti přinesly a je v nich používáno několik tzv. obrazových metod. Jejich výsledkem je obraz, který vypovídá o míře uspořádanosti nebo např. vitalitě určitého biologického systému (organismu). Kombinování tří metod, (stoupavé obrazce podle Wala, krystalizace chloridem měďnatým a kruhová chromatografie), bylo využito i pro posouzení produktů v DOK pokusu. Slepé zkoušky produktů téměř bezchybně identifikovaly pěstitelské metody (biodynamická, organická, konvenční) a produkty správně rozřídily. Zjistilo se, že je vnitřní kvalita biodynamických produktů nejvyšší, následovaly ekologické a poté konvenční produkty. U brambor byly vykazovány tyto výsledky: U varianty biodynamické: vyzrálé, dobře oživené, výrazně bramborově typické, u varianty organické: hodně zralé, hodně oživené, mírně bramborově typické, poněkud poznamenané stárnutím, u varianty konvenční: mírně oživené, mírně bramborově typické, poznamenané stárnutím, vodnaté a nezralé. Dalším příkladem je jiné slepé posouzení biodynamické a konvenční jablečné šťávy, kdy byl výsledek tento: U biodynamické šťávy bylo zaznamenáno, že je vitální až velmi vitální, diferencovaná, jablečně typická, (má výrazný charakter cukru a kyselin velmi výrazný), stárnutí ji poznamenalo málo. Konvenční šťáva byla málo vitální, málo jablečně typická (z části za to mohl přídavek vitamínu C), byla velmi zřetelně poznamenána stárnutím a poměrně cukernatá. (Bioinstitut, 2004: 268)

Další studie, která pozorovala biodynamické systémy v Indii, prokázala o 30 – 50 % nižší potřebu zavlažování půdy, s čímž souvisí menší objemová hmotnost, propustnost, provzdušnění, drobovitost, lepší struktura půdy, vyšší obsah organické hmoty, hlubší vrstva ornice, respirace, která souvisí s půdní mikrobiální aktivitou či více žížal v půdě. (Niggli, et. al., 2004: 15)

Všechny zmiňované výzkumy tedy vykazují nejlepší dosažené výsledky u biodynamického způsobu hospodaření. Biodynamické plochy si na rozdíl od těch konvenčních dokáží zachovat obsah organické hmoty v půdě, je v nich prokazatelně více života a vnitřní kvalita produktů z těchto ploch se umístila nejlépe ze tří variant.

3.9 Ochranná známka „Demeter“

Již v úvodu byla zmíněna ochranná známka „Demeter“ v souvislosti s biodynamickými produkty. Tímto pojmem se označují výrobky biodynamického zemědělství v současnosti už asi v padesáti zemích světa. Konkrétní případy použití jsou uvedeny na oficiální webové stránce značky Demeter⁴. Tímto logem jsou označeny například banány z Dominikánské republiky, čaje z čajových indických plantáží, léčivé bylinky v Egyptě nebo výroba vlny a masa na Novém Zélandu. (Demeter.net, 2014)

Demeter certifikát je udělován podle vlastního národního standardu jednotlivých zemí, ale je třeba splnění určitých kritérií nad rámec ekologického zemědělství. Používání této značky doprovází velmi přísné kontroly a smluvní podmínky, byla zavedena roku 1928. V současnosti používá tuto značku okolo 3500 producentů. (Demeter.net, 2014)

Například kosmetické výrobky s logem Demeter splňují podmínky kontrolované přírodní kosmetiky. Podle počtu surovin jsou rozlišovány tři úrovně certifikace:

1. „pravý“ Demeter certifikát patří bio produktům, které obsahují minimálně 90 % surovin z biodynamického zemědělství. (Jako bio produkt se označuje ten, který je vyroben z minimálně 95 % certifikovaných ekologických složek.)

2. Do druhé skupiny patří produkty, které mohou být označena logem Demeter, ale obal obsahuje poznámku: „v přechodu na Demeter“. Takto jsou označeny bio produkty s minimálně 66% surovin z biodynamického zemědělství.

3. V poslední skupině najdeme výrobky, u kterých je uvedena poznámka: „složka Demeter“ a obsahují minimálně 10% biodynamických surovin. (Demeter.net, 2014)

3.9.1 Některá kritéria udělení Demeter certifikátu

Podnik, který touží po možnosti označovat svoje produkty značkou Demeter, musí splňovat určitá kritéria. Mezi ně řadíme například nutnost každoročního používání biodynamických preparátů. Dále se musí celý podnik spolu s veškerými plochami, kde probíhá živočišná a rostlinná produkce, zahrnout do konverze. Součástí podnikové zemědělské individuality je neodmyslitelně i chov přežvýkavců. Minimálně 50% krmiva musí být z vlastních zdrojů. Mladá zvířata by měla ideálně pocházet z vlastního stáda,

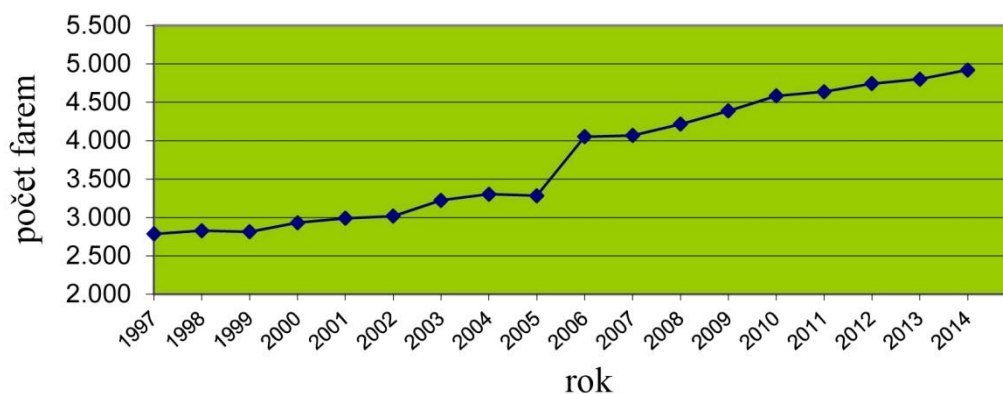
⁴ Adresa oficiální webové stránky Demeter: www.demeter.net

může být i z jiného uznaného biodynamického statku. Dalším kritériem je používání biodynamického osiva a sadby.

Co se týká grafické podoby ochranné známky Demeter, v příloze č. 4 jsou zobrazeny dva z logotypů.

Na oficiálních webových stránkách značky Demeter⁵ najdeme graf, který zobrazuje vývoj certifikovaných farem v čase. Vyplývá z něj, že jejich počet stále stoupá. Největší nárůst biodynamických farem nastal mezi lety 2005 a 2006.

Graf 3 – Vývoj certifikovaných Demeter farem⁶

Pokud se zaměříme na další statistiky, zjistíme, že celkově probíhá biodynamická produkce v členských zemích celosvětové federace Demeter-International na 127 792 hektarech v rámci 3 452 farem. V nečlenských státech je to dalších 28 601 hektarů na 1 476 farmách. Česká republika podle statistik přispívá 3 831 hektary a čtyřmi farmami, což je s její rozlohou velmi úctyhodné číslo. Samozřejmě je rekordmanem země původu Rudolfa Steinera, tedy Německo, s celkovou rozlohou 69 324 ha a 1 449 farem.⁷ Jak je tomu v dalších členských zemích uvádí tabulka č. 1.

⁵ <http://www.demeter.net/>

⁶ Zdroj: Internetové stránky Demeter Biodynamic Quality. Dostupné z <http://www.demeter.de/sites/default/files/DI-Statistik-Entwicklung97-14.pdf>

⁷ Všechny číselné údaje jsou zaznamenány k 31. 5. 2014

Tabulka č. 1

Certifikované farmy a plochy v členských zemích Demeter-International 05/2014		
Stát	Počet hektarů	Počet farem
Rakousko	5 679	179
Brazílie	3 050	63
Dánsko	2 043	33
Egypt	2 996	131
Finsko	470	18
Francie	9 800	505
Německo	69 324	1 449
Velká Británie	4 958	92
Itálie	8 934	340
Lucembursko	621	10
Nizozemsko	6 588	126
Nový Zéland	971	24
Norsko	532	22
Slovensko	208	27
Španělsko	3 725	57
Švédsko	855	16
Švýcarsko	4 210	255
USA	2 828	105
Celkem	127 792	3 452

Zdroj: vlastní zpracování, data dostupná z: <http://www.demeter.net/statistics>

Co se týká certifikovaných farem a ploch v ostatních zemích, zde se nachází celkem 1 476 farem spolu s 28 601 hektary. Počty v jednotlivých zemích zobrazuje tabulka č. 2. Vezmeme-li v úvahu také tyto statistiky, po sečtení s údaji z tabulky č. 1 se dobereme zjištění, že na konci května 2014 existovalo na světě 4 928 certifikovaných biodynamických farem a plocha čítala 156 393 hektarů. (Demeter.net, 2014)

Tabulka č. 2

Certifikované farmy a plochy v ostatních zemích		
Stát	Počet hektarů	Počet farem
Argentina	832	30
Bulharsko	176	1
Belgie	100	12
Canada	654	4
Chile	1 669	23
Čína	38	2
Kostarika	11	2
Chorvatsko	46	1
Česká republika	3 831	4
Dominikánská republika	316	6
Ekvádor	199	77
Etiopie	30	1
Řecko	298	20
Maďarsko	7 363	13
Indie	5 162	403
Irsko	23	3
Izrael	27	1
Japonsko	0	0
Malajsie	0	0
Maroko	64	1
Mexiko	277	3
Nepál	7	1
Paraguay	272	2
Peru	60	2
Polsko	3 084	16
Portugalsko	201	5
Rumunsko	146	1
Sicílie	583	28
Slovensko	187	1
Jižní Afrika	165	4
Srí Lanka	832	513
Tunisko	788	127
Turecko	1 117	168
Uganda	42	1
Ukrajina	0	0
Celkem	28 601	1 476
Dohromady	156 393	4 928

Zdroj: vlastní zpracování, data dostupná z: <http://www.demeter.net/statistics>

Samozřejmě je třeba brát v úvahu skutečnost, že některé biodynamické farmy Demeter certifikaci nevlastní a někteří farmáři hospodaří podle biodynamických principů, aniž by se k tomuto stylu ekologického zemědělství vůbec hlásili.

3.9 Osobnost Rudolfa Steinera

O Rudolfu Steinerovi se hovoří jako o jednom z nejvlivnějších a nejkontroverznějších myslitelů 20. Století. Byl totiž nejen filosofem, sociologem, architektem, vizionářem, humanistou, ale také zakladatelem duchovní vědy, jejímž cílem je sjednotit poznatky moderních věd spolu s otázkami duchovního světa - anthroposofie. Steiner svou činností ovlivnil celou řadu oborů, jako například filosofii, medicínu, pedagogiku a zemědělství. (Dox, 2011)

Co se Steinerova původu týče, jeho otec i matka pocházeli z rakouského Waldviertelu a byli to němečtí Rakušané. Protože otec dostal práci v obci Kraljevec v dnešním severním koutu Chorvatska, narodil se Rudolf Steiner tam. Otec pracoval na nádraží a byl často překládán na různá místa, proto se synovo mládí odehrálo v prostředí železnic.

Už v sedmi letech Steiner vnímal kromě vnějšího světa i ten vnitřní. Oba pro něj byly stejně reálné. Rozlišoval bytosti a věci, které člověk vidí i nevidí. S tímto cítěním mu pomáhala geometrie, protože vyžadovala představy, které vycházeli z vlastní duše. Říkal, že díky geometrii poprvé poznal štěstí. (Anthroposofická společnost, 2009)

I když začal studovat technickou univerzitu, Steiner si potřeboval ujasnit vztahy mezi vnějškem a nitrem, přírodou a duchem. Stále více proto tíhl k filosofii, kterou začal studovat ve Vídni. V roce 1897 se přestěhoval do Berlína. Začal navštěvovat kruhy bohémy, kam patřili literáti jako Ludwig Jacobowski nebo Peter Hille. Následně začal přednášet na škole pro vzdělávání dělníků. Zde se setkal s velkým zájmem mužů a žen o vědu, a proto je vzdělával na večerních kurzech. V roce 1900 zažil Steiner podobný zážitek, jako apoštol Pavel z Damašku, a obrátil se mu život naruby. Sám o tomto prozření řekl: „*U mého duchovního vývoje šlo o to, že jsem stanul duchovně před mystériem Golgoty v nejvnitřnější, nejvážnější slavnosti poznání*“. Od té doby Rudolf Steiner přesně věděl, že je jeho posláním vyučovat esoterně prohloubené a obnovené křesťanství. (Anthroposofická společnost, 2009)

Následně uskutečňované přednášky s křesťanskou tematikou byly reálným svědectvím o jeho obratu. V Berlíně v domě hraběte Brockdorffa proběhly dva cykly přednášek, které

později vyšly v knižní podobě⁸. Zmíněných přednášek se účastnila i Steinerova budoucí žena Marie von Sivers. (Anthroposofická společnost, 2009)

V roce 1902 se stal Steiner generálním sekretářem Německé sekce Theosofické společnosti. Uváděl v ní, jak sám říkal, pouze výsledky svého nadsmyslového bádání. Začala se formovat duchovní věda, která byla později nazvaná pojmem „Anthroposofie“. Steiner začal čím dál tím více přednášet ve velkých německých městech i za hranicemi. Mezi jeho posluchače patřila veřejnost i příslušníci hnutí, které kolem něj začalo vznikat. Steiner dával stále více podnětů pro používání jeho poznatků v praxi. Jeho působnost můžeme rozdělit do pomyslných tří period. V letech 1902 – 1909 lze označit jako „theosofické období“, v tu dobu položil základy anthroposofie. 1909 – 1916 se začal věnovat uměleckým aktivitám se středobodem v Mnichově. 1916 – 1923 je obdobím realizace anthroposofie. V té době bylo založeno mnoho institucí a praktických pracovních odvětví. V roce 1923, tedy dva roky před smrtí, začal Steiner budovat nové základy na vyšším stupni a rozšiřoval anthroposofické učení. (Anthroposofická společnost, 2009)

Na podzim roku 1913 byl položen základní kámen Goetheanum v Dornachu. Toto místo se stalo centrem Steinerovy působnosti. Vznikla zde vysoká škola, divadlo a místo pro rozvoj umění. Dnes je to sídlo Všeobecné Anthroposofické společnosti. V roce 1919 se začaly pořádat pedagogické kurzy a otevřela se první Svobodná waldorfská škola Stuttgart. O rok později se konal první kurz pro studenty medicíny a lékaře. Byly položeny základy anthroposofického lékařství. Rudolf Steiner zemřel 30. března 1925 v Dornachu. (Anthroposofická společnost, 2009)

Rudolf Steiner už ve svých přednáškách v roce 1924 hovoří o velkém potenciálu, které v biodynamickém hospodaření spatřuje a jak je nyní zřejmé, začíná si jeho velký přínos uvědomovat i širší veřejnost.

⁸ jednalo se o díla:

„Mystika na úsvitu novodobého duchovního života a její poměr k modernímu světovému názoru“ (1901)
„Křesťanství jako mystická skutečnost a mystéria starověku“ (1902)

3.10 Další aplikace anthroposofie

Jak již bylo zmíněno, anthroposofie Rudolfa Steinera se nezabývá pouze zemědělstvím. V závěrečné zprávě po skočení konání přednášek ve Vratislavi se tento filosof zmiňuje i o dalších institucích, které mají s anthroposofickým učením hodně společného. Jedná se o Waldorfské školy s alternativním přístupem ke vzdělávání dětí, léčebně-pedagogická zařízení, Camphillské domovy pro mentálně postižené, anthroposofické kliniky, eurymie, což je pohybové umění, dále výtvarné umění a například výroba kosmetiky (značky Wala nebo Weleda). Na Waldorfské školy se díky jejich potenciálu podíváme blíže.

3.10.1 Waldorfská lycea

Waldorfská pedagogika pozoruje zákonitosti vývojových kroků dětí a mladých lidí. Všímá si jejich proměn, rozvoje vztahů ke světu a schopností učit se. Obsahy a metody výuky jsou v těchto školách přímo odvozeny z tohoto poznání. Od roku 1919 vzniklo už na základě Steinerovy anthroposofie tisíce pedagogických a léčebně-pedagogických zařízení. Výchova je v těchto institucích chápána jako vývojový proces, ve kterém jsou vyučované předměty probírány ve specifických fázích odvíjejících se od individuálního rozvoje osobnosti. Učební plán je upraven podle postupně rozvíjejících se schopností a potřeb dítěte. (Asociace waldorfských škol, 2008)

Waldorfská škola slouží dětem všech sociálních vrstev. Na našem území již najdeme větší množství mateřských Waldorfských školek, základních a o něco méně středních škol. Jejich počet a rozmístění je vidět na mapce v příloze číslo 2. Vzdělávací program naplňuje tradiční standardy Ministerstva školství, plus zajišťuje rozvoj v uměleckých a praktických oborech. V tomto typu vzdělávání se klade velký důraz na odlišné schopnosti a nadání dětí. Netradičně se vyučuje například knihařství, tkaní, pletení, zeměměřičství nebo zahradnictví, aby si dítě co nejsvobodněji mohlo najít něco, v čem bude vynikat. Neznámkuje se. Vysvědčení je na konci školního roku slovním hodnocením charakterizujícím přednosti, nedostatky, pokroky a obtíže dítěte. V těchto institucích se velmi preferuje spolupráce dětí nad soutěživostí. Všechny předměty jsou vyučovány po celé studium. Žádný není nadřazován a všechny jsou povinné, takže se například dívky učí pracovat s kovem a dřevem a chlapci háčkují a pletou. Dalším velmi důležitým specifickým při vyučování je kladení důrazu na prolínání témat, představování

světa ve vzájemných vztazích a snaha dosáhnout souladu mezi uměním, vědou a duchovními hodnotami. To je považováno za základ vzdělání. (Asociace waldorfských škol, 2008)

Při vyučování je důležitý pohyb, rytmus a obraz. Ve škole se provádí řada pohybových aktivit. Hlavní předměty, jako například český jazyk a literatura, čtení, matematika, chemie, fyzika, dějepis, přírodopis a další, se vyučují v tzv. epochách, což je dvouhodinový blok rozdělen na část vyprávěcí, vyučovací a rytmickou. Tři až čtyři týdny je rozvíjeno jedno dané téma (např. dějiny Říma, matematické operace). Ostatní předměty jako je například hudební výchova či eurytmie se vyučuje v běžných vyučovacích hodinách.

Nepoužívají se učebnice, materiály si učitelé vytváří sami s kolegy. Waldorfští učitelé vychovávají svobodné lidi, nevštěpují jim světový názor. Snaží se v dětech rozvinout vlohy, aby se v dospělosti dokázali sami orientovat a pozitivně sociálně jednaly. (Asociace waldorfských škol, 2008)

Já osobně jsem navštívila Waldorfské lyceum v Semilech v Libereckém kraji. Je to nejstarší škola u nás (vznikla po revoluci), která se zabývá tímto alternativním způsobem výuky. Jako všechny Waldorfské školy se i zde klade důraz na silnou interakci s rodiči. Každoročně se ve spolupráci s nimi pořádá spousta kulturních akcí přímo na půdě školy. Na jaře jsem se účastnila jedné z nich. Jednalo se o Jarní slavnost s jarmarkem, kde bylo možné zakoupit si výrobky od samoživitelů, kteří měli z velké části své děti právě mezi žáky školy a díky více než dvacetiletému působení tohoto ústavu i převážná část právě z oné instituce sama vzešla, studovala tam. Prodával se zde velký sortiment všemožných produktů, od hlavolamů, přes oblečení z ekologických materiálů, obuvi, jídla, výrobků ze dřeva, ubrusů, deček, dekorativního zboží, keramiky až po hudební nástroje. V jídelně se prodávalo jídlo zhotovené rodiči žáků. Nabízel se široký sortiment od salátů, přes teplá jídla až po sladkosti a zisk z prodeje inkasovala škola. Takhle rodiče pomáhají. Každou hodinu se představila jedna třída s nějakým vlastním kulturním programem a během dne bylo možno venku na dvoře v určitých intervalech zaslechnout školní kapelu. Děti během svého představení hrály na různé hudební nástroje, píšťalky, flétny, bubínky, triangly, dřívka, recitovaly a zpívaly, vždy se svým třídním učitelem. Zde byla patrná Steinerova teorie v praxi a skvěle fungovala. Pokud se v tomto prostředí nepohybujete a jste zvyklí na tradiční způsob výuky, minimálně se pozastavíte nad faktem, že každé dítě umí hrát

na nějaký hudební nástroj a každý učitel též. Při výuce na Waldorfské škole nemusí žáci navštěvovat zvlášť základní uměleckou školu, aby se rozvíjeli i v jiných aktivitách. V příloze číslo 3 najdeme program z této Jarní slavnosti.

Po přiblížení základních teoretických východisek týkajících se problematiky biodynamického zemědělství lze plynule přejít k praktické části diplomové práce, která se zabývá vlastním výzkumem na biodynamických farmách v České republice.

4 Vlastní řešení

V rámci vlastní výzkumné činnosti byla aplikována metoda případové studie. V České republice se věnuje biodynamickému hospodaření celkem osm farem.⁹ Uskutečnilo se celkem pět individuálních rozhovorů s hlavními představiteli tuzemských biodynamických farem, které jsou podkladem pro následnou analýzu. Anonymita objektů studia je zajištěna změnou jmen, neuvedením sídla ani názvu farmy. Kvalitativní výzkum probíhal podle schématu závazných otázek, jejichž úplné znění najdeme v příloze č. 5.

4.1 Popis sledovaných případů

V tabulce č. 3 nalezneme explicitní údaje o pěti zkoumaných objektech.

Jméno	Okres	Rozloha v ha		Počet zaměstnanců	Hlavní komodity	Vedlejší komodity
		celková	z toho			
Jan	Kutná Hora	93	54 ha vinice 30 ha pastviny, 14 ha orná půda, 7 ha sady, 2 ha zeleninová pole	12	víno	skopové maso, tritikále, brambory, česnek, cibule, broskve, jablka
Martin	Český Krumlov	2 000	500 ha orná půda	50	mléko	obilí, maso, brambory, pohanka, zelenina
Anežka	Tachov	2 400	100 ha orná půda, zbytek travní porosty	100 zaměstnanců v pěti s. r. o., 30 zaměstnanců ve sledovaném s.r.o.	odstavová telata, krávy	přebytečné seno
David	Trutnov	210	130 orná půda, zbytek louky	3	obilí (žito, pšenice, špalda, oves), pohanka	mléko, mléčné produkty
Michal	Semily	20	většina pastviny	1	brambory (jen pro svou spotřebu)	vejce, obilí, zelenina (jen pro svou spotřebu)

Zdroj: vlastní

⁹ Informace od pana Ing. Radomíra Hradila

4.2 Analýza

Analyzovány jsou implicitní údaje, které byly získány v rámci individuálních rozhovorů.

Okolnosti, které respondenty přivedly k biodynamickému zemědělství

Největší část farmářů k biodynamickému zemědělství přivedla snaha najít nějakou alternativní cestu ke konvenčnímu způsobu hospodaření a většina z nich také v konvenčním průmyslovém zemědělství dříve pracovala, ale nebyla spokojena. „Učil jsem se hospodařit konvenčně, ale to mě nijak neoslovalo“ (David) „začal jsem zjišťovat, jestli by to nešlo dělat jinak, šlo mi o alternativní cesty“ (Jan), „chtěli jsme dělat jiné zemědělství, hledali jsme cesty, jak to dělat jinak“ (Martin). Příběhy biodynamických farmářů, kteří mají zkušenosti s konvenčním zemědělstvím, ale styl hospodaření změnili, se většinou shodují ve faktech vyznačujících se tím, že člověk prochází neustálým procesem a vývojem, čímž dochází k určitým informacím a objevuje nové cesty.

Velkou roli hrál fakt (což většina respondentů zdůraznila), že se jim nelíbil způsob konvenčního hospodaření, ale zároveň netušili o existenci biodynamiky, k té došli právě až díky své nespokojenosti. Dotazovaní hledali alternativy. Výše zmiňovaná tvrzení dokládá například tato část rozhovoru: „*K ekologickému zemědělství mě přivedl všeobecně pohled na konvenční zemědělství. Před mým příchodem do vinařství jsem měl vždy představu, že je víno přírodní nápoj. Když jsem však poté viděl věci, které se okolo mě dějí, že můj předchůdce má plnou skříň různých preparátů na vylepšení vína, a to se toho vína dělalo opravdu málo, tak jsem se zhrozil a říkal si, jestli je tohle nápoj, který chci pít a nabízet, že tudy cesta nevede.*“ (Jan) Proto se tento respondent rozhodl hospodařit jinak. Říká, že další věc, která ho přesvědčila, byla chemie, která se používá na polích a ve vinicích. Šokem pro něj bylo používání různých herbicidů a insekticidů. Tímto způsobem hospodařit nechtěl, a proto začal zjišťovat, jestli by to nešlo dělat jinak. Po roce konvenční zemědělství zcela opustil, začal hospodařit ekologicky a postupem času přešel na biodynamické zemědělství. „*Ten krok neuděláte hned, proces trvá poměrně dlouho a v podstatě se učíte celý život, poznáváte, cítíte, vnímáte a potom k tomu přicházíte.*“ (Jan)

Další argumenty dokládající přechod respondentů z konvenčního zemědělství jsou například tato tvrzení: „*Ano, pracoval jsem zprvu v konvenčním zemědělství v Německu*

okolo roku 1988, chtěl jsem se naučit jejich postupy.“ (David), „První moje pracoviště bylo Státní statek hl. m. Prahy. Měl jsem tam na starosti zeleninu.“ (Michal)

Při přechodu na biodynamické zemědělství měl velký význam vztah dotazovaných k životnímu prostředí, hrál významnou roli. Jak uvádí většina respondentů, byla to pro ně rozhodující skutečnost. *„To, že je biodynamické zemědělství šetrnější k životnímu prostředí než konvenční hospodaření určitě roli hraje. Je to jeden z aspektů proč to děláme. Chceme udržet přírodu ve stavu v jakém je.“ (Anežka), „Samozřejmě. K biodynamice mě motivuje hlavně svědomí.“ (Michal), „Určitě, proto jsem šel do biodynamiky. Já jsem nemusel pracovat v zemědělství, mohl jsem dělat i jinou práci, ale to životní prostředí byla pro mě hlavní motivace.“ (David), „Rozhodně, hrálo to velice významnou roli. Bylo to rozhodující.“ (Jan)*

Změny krajiny a kvality půdy při přechodu na biodynamické hospodaření

Změny v krajině a v kvalitě půdy se při přechodu na biodynamické zemědělství opravdu dějí. Prostor se mění k lepšímu. Všichni dotazovaní biodynamici se podle rámce, který nastiňuje Rudolf Steiner, snaží kultivovat krajinu a své pozemky. *„Každý rok vysazujeme stromy, keře, tvoříme biokoridory, aleje nebo meze, děláme tůňky pro přírodu, která je u nás reaktivně hezká sama o sobě. Není to vyplundrované zemědělství. Vysadili jsme spousty stromů. Půda se za tu dobu výrazně zlepšila, na té to je vidět, je to cítit. Normální půda mně osobně přijde taková nepříjemná, ostřejší. Naše půda už je jen na omak měkčí. Na těch 500 hektarech, které ořeme, je vývoj vidět. Na rozdíl od všech ostatních humus ubývá, prakticky všude průměr klesá, u nás to jde opačným směrem. Když si rýpnete na normálním poli, je náhoda, když narazíte na žížalu, u nás ... přijďte se podívat.“ (Martin) „Myslím si, že se změny v krajině a kvalitě půdy dějí. Když něco děláme, třeba aleje jsme sázeli, je to vidět. Máme tu včely, které se mají lépe než jinde. Jsou silnější. Majitelé si sem přivezli včelíny, kvůli našim květům. Pro nás je to dobré, protože včely jsou potřeba všude.“ (David) Většina respondentů pozoruje pozitivní změnu v kvalitě půdy. *“Ze začátku jsme měli problémy vůbec na téhle české půdě hospodařit, protože bylo potřeba hodně mechanické síly, aby šla půda rozdrobit. Dnes už je to o hodně lepší. Je na to potřeba méně nafty než dřív. V minulosti byly také problémy s vodou, stála na poli a nevsakovala se, ale už je to v pořádku, půda více propouští.“ (David)**

Další dotazovaný uvedl, že na pole vysel na dusík bohaté rostliny, které dokážou půdě dusík vrátit, jetele, hrachy, luskoviny, ale bohužel až za dva roky bude vidět, jak to půdu ovlivnilo.

Je důležité poznamenat, že někteří dotazovaní farmáři si zkrátka ve svém hospodářství nenechávají provádět výzkumy v oblasti kvality půdy nebo se biodynamice věnují v řádu několika let (certifikaci Demeter mají krátce, či ji teprve v blízké době získají, jinak řečeno, jsou ve fázi získávání Demeter certifikace), což je pro výzkumné účely a prokazatelnost moc krátký časový horizont na to, aby bylo možno stoprocentně potvrdit zvyšování kvality jejich půd. Většina z nich je o tom ale přesvědčena a tvrdí, že jsou pozitivní změny pozorovatelné pouhým okem i laiky. Někde se provádí pravidelné rozbory půdy, stoprocentně ale nemohou říct, že je humus lepší, je však vidět zvyšování tendencí. Příkladem je tvrzení: *“Co se travních porostů týče, tak zatím nemůžeme říct, že bychom viděli rozdíl mezi ekologií a Demeterem, děláme to teprve druhým rokem, jsme čerstvě po přechodu. Co se týče přechodu z konvenčního do ekologického zemědělství, tam je to znatelné. Je těžké zvládat laboratorní podmínky, dokud se to venku hýbe, abychom si dokázali říct, co za to může. Zlepšení vidět je, ale čemu se to dá připsat, to je složité.”* (Anežka) Jiný respondent dále tvrdí, že pozoruje změnu krajiny v podobě okolní různorodé fauny a flóry, která běžně v konvenční produkci nebývá, půda je kyprá, živá a plná různých bylinek.

Inspirace Rudolfem Steinerem, čerpání informací, vzdělání v podobě Waldorf. škol

Většinový názor dotazovaných biodynamiků je takový, že Rudolf Steiner ve své literatuře nastiňuje obecné principy. Zákonitosti biodynamického života jsou platné všude, ale v každém prostředí, na každé farmě jsou jiné podmínky, tudíž se nedá přesně striktně stanovit jednotný návod jak farmařit. *„Musíme každý den přemýšlet nad tím, jestli je správné to, co děláme, nebo ne. Pořád pořádáme schůze s německými podniky, kde si sdělujeme názory a směry, ale nejsou dva lidé, kteří udělají to samé.”* (David) *„Biodynamické zemědělství je vlastně o tom, aby člověk hledal správnou cestu, a není to o tom, podle mě to tak ani Steiner nemyslel, aby řekl, že takhle se to má udělat.”* (Martin) Někteří respondenti se neřídí Steinerem ve všech případech, ale oceňují jeho nápady jako dobrou pomoc. Považují to za systém, který je stále ve vývoji, kde se neustále

zkouší něco nového, jelikož tento způsob hospodaření ještě není úplný, daný a perfektní. Záleží zejména na půdním základu, klimatických podmínkách a také lidských preferencích. „*My ty věci tady opravdu zkusíme, experimentujeme, něco se povede, tak zjišťujeme, proč se to povedlo, způsob hospodaření není jenom takový, že musíme dodržet systém.*“ (David)

Co se týká vzdělání, jelikož byla na českém území první Waldorfská škola otevřena na začátku devadesátých let, současní respondenti zde vzhledem ke svému věku nemohli absolvovat povinnou školní docházku. Většina z nich má vystudovanou klasickou základní školu a navazující studium v jiném oboru, než zemědělském. Jeden respondent absolvoval Waldorfskou školu v Německu, odkud pochází. V tomto případě je vidět, jak se ono vzdělání ve velkém měřítku promítá do jeho osobního života. U respondentů, kteří toto vzdělání nemají, už spojování osobního života a biodynamického hospodaření není pravidlem. Respondent pocházející z Waldorfské školy, kterou mimochodem založil přímo Steiner, žije na statku, kde hospodář a vůbec nerozděluje život a práci. Biodynamika pro něj byla od začátku jediným způsobem, kterým byl ochotný hospodařit, protože ve škole pozoroval jeho přínosy. Je to prostě jeho život, nepřemýšlí nad tím. Tento respondent tvrdí, že jen malá část lidí, kteří Waldorfskou školu vystudovali, jsou nyní farmáři. Není dané, že lidé s tímto vzděláním musí hospodařit. Z jeho třídy teď nikdo v zemědělství nepracuje, lidé jen mají díky tomu, co se ve škole učí, blíže k přírodě. Tento respondent zastává názor, že biodynamika není reálně praktikovatelná na velkých rozlohách čítajících tisíce hektarů. Jejím hlavním principem je totiž individualita každé farmy. Je třeba klást důraz na tradice, na spirituální stránku, bez které to nejde, prožívat jednotlivá období, inspirovat se z oslav Vánoc, Velikonoc, zastavit se, podívat se zpět a zhodnotit uplynulá období.

Mnohé inspirovala díla Rudolfa Steinera, odkud také informace čerpají, ale díky tomu, co už bylo nastíněno výše, je třeba dále zkoušet, experimentovat a přizpůsobovat jeho principy svým podmínkám. Za tím účelem byl v roce 2013 založen spolek Přemysl, kterého je většina respondentů součástí. V rámci spolku se setkávají a vyměňují si zkušenosti. „*Čerpám informace z různé literatury, ale především od dalších zemědělců, s kterými se navštěvujeme. Máme spolek, který se nazývá Přemysl.*“ (Jan), „*proti ostatním jsem toho zdaleka nepřečetl tolik, ale určitě jsem si ze Steinerových děl něco vzal pro svou praxi, jeho myšlenky jsou podnětné a snažím se je rozklíčovat, probrat a pochopit*“ (Martin), „*V rámci spolku se setkáváme, navzájem jsme si ukázali své farmy, každá je*

naprosto specifická, jinak velká a věci dělá trochu jinak. Zatím jsme na přátelské bázi vyměňování si informací.“ (Anežka) „Informace čerpám z literatury a setkávání lidí. Zemědělský kurz Rudolfa Steinera je základní kniha, kde se dozvíte jak a co by se mělo dělat, což je takový start. Vznikl před devadesáti lety, ale dalších devadesát let se na tom pracuje, proto jsou důležité zkušenosti ze statků a už jsou i výzkumné ústavy, Německo, Švýcarsko, Rakousko, malou pobočkou je u nás BIO institut v Olomouci.“ (Michal)

„Myslím, že do otázky odkud čerpat informace patří pozorování půdy, zvířat. To se učím. Myslím, že je to velmi důležitý pramen.“ (Martin) Podle Michala se pro biodynamické zemědělství buďto někdo nadchne, dělá zemědělství a přestává se mu líbit dělat ho konvenčně. Další možností je, že hospodaří ekologicky, dozví se o biodynamice a začne se jí věnovat nebo se k ní dostane jako anthroposof.

Prolínání biodynamiky do osobního života farmářů, realistické či naivní představy, které o ní měli a reakce okolí

Problematiky spojené s promítáním se biodynamického zemědělství do osobního života farmářů se práce dotkla již výše. Člověk, který vyšel z Waldorfské školy, bere biodynamický přístup jako běžný, neodděluje ho od svého osobního života, bere ho jako svou součást. U respondentů, kteří absolvovali výuku na běžných základních školách a k biodynamice přicházeli postupným vývojem, u těch už toto prolínání není pravidlem. Někteří také tvrdí, že je biodynamika jejich život. *„Je to můj život, styl mého života.“ (Jan)* Ale není tomu tak u všech dotazovaných. *„Biodynamické hospodaření ovlivňuje kladně můj osobní vývoj, ale nedá se říct, že žiji přesně podle něj“ (Martin), „Z biodynamiky se pořád učím vnímat to, že má člověk jednat zodpovědně. Připomíná to člověku, že má myslet na budoucnost a té může napomáhat právě tím, že bude znát minulost. Věci budou chodit podobně jako v minulosti, moc se toho nezmění. Člověk by měl rozpoznávat mechanismy, které v tom fungují.“ (Michal)* V zemědělství je to prý podobné, když se naučíme, že nejdřív se semínko musí dát do země, poté přijdou určité vlivy, vlhkost, teplota, a pak teprve něco začne klíčit. Ten samý mechanismus funguje v kultuře, ve vzdělání, ve všem. *„Pokud člověk uvažuje v širších souvislostech a například něco zasévá, čemuž se lidé smějí (jako těm mužům, kteří sází stromy do vyprahlé půdy a piší se o nich knihy), protože to může působit komicky, záleží jen na tom, jestli ten člověk ví,*

co dobrého dělá a pro co to dělá“. (Michal) Obsahem biodynamiky jsou principy, které si prý už normální lidé neuvědomují, lidstvo svým způsobem osleplo. *„Biodynamika se podle mého snaží v základní verzi ty lidi vrátit zpátky, lidi ruší přírodu ve svých přirozených procesech.“* (Anežka) Preparáty, které se připravují v biodynamickém zemědělství prý jen intenzivně simulují to, co dříve normálně fungovalo. Na hnůj se dříve házelo vše, od skořápek, slámy, zbytků jídla apod., byla to velmi pestrá směs, nyní tak tomu zdaleka není. Tu pestrost a rozmanitost se snaží půdě vrátit zpátky, již prý nedokážeme s přírodou vhodně zacházet, nesoužijeme s ní, nyní ji pouze využíváme.

Co se týká realistických či naivních představ farmářů o biodynamickém hospodaření, ve většině případů se respondentům naplňují jejich očekávání, s kterými do biodynamického hospodaření vstupovali. *„Představa byla realistická. To, co si postupně dáváme za cíle, se naplňuje. Žijeme plný život což je velice důležité. Zemědělství je velmi dobrý doplněk k tomu, jak rozvíjet osobnost člověka.“* (Jan) *„Představa se naplňuje, ale pomalu. Jsem příliš netrpělivý. Na našich stránkách máme napsané poslání: „S porozuměním a v rovnováze se světem pečovat o nám svěřenou krajinu a živé bytosti v ní a poskytovat potraviny pro nasycení těla i duše“, tuto ideu se snažíme naplnit, dostat ji do reality.“* (Martin), *„Ted' po dvaceti letech se to postupně naplňuje, pracujeme na tom. Vize byla reálná, ale trvalo to maličko déle, než jsem předpokládal.“* (David) Michalova představa byla realistická v odhadu náležitosti, že venkovský život (Bios) *„nutno dynamizovat od sedlácků a studentů živou formou vzdělávání“* (Michal) Tento respondent ještě dodává, že již před 50-ti lety v odvážném filmu Všichni dobří rodáci zněla kritika vnitřní nesvobody člověka ústy sedláka: *„Rozhlédni se po polích a zaposlouchej se, jestli si lidé při práci ještě zpívají. Ani čtvrt století od r. 1989 se českým rolníkům příliš nerozjasnila tvář. Jako kdyby byli příliš zmechanizováni v myšlení, citění a v odevzdanosti, která jim nahrazuje vůli. Pochopil jsem, že zemědělství není přetíženými ministerstvy zdravě a dostatečně popularizováno a je třeba je vyzdvihovat zdola. Biodynamické zemědělství je ideálním zemědělstvím pro třetí tisíciletí.“* (Michal)

Reakce okolí se liší podle lokality, kde dotazovaní biodynamici praktikují zemědělství. V pohraničí západních Čech se jedná, jak říká jeden zde hospodařící respondent, o oblasti, kam v listopadu roku 2011 přišel hospodařit do pozůstatků „tvrdého komunismu“. V listopadu roku 2011 tu přebíral s. r. o., která fungovala vyloženě podle těchto principů. Říká, že proto začínali úplně od nuly a hlavně proti proudu. Dodává,

že změny v zemědělství nefungují jako v nějaké firmě. Pokud je v zemědělství do jedné věci zasaženo, ihned se zborťí vše ostatní. V tomto případě musí začít kompletně vše fungovat jinak, ale lidé ze začátku nechtějí nebo neumí, chybí stroje, je to nákladné na čas a peníze, procesy a vysvětlování. Říká, že si na to zaměstnanci tedy zvykají postupně, je jim to ukazováno na školeních, za provozu, hlavně ti co mají co dočinění s aplikací a mícháním preparátů jsou bráni na setkání spolku na preparátové dny, aby to pochopili. Respondent tvrdí, že se však každému musí nechat prostor, aby se mohl rozhodnout, jestli je to pro něj vhodné. Nedá se to nakázat. Co se týká reakce zemědělců v této pohraniční oblasti, ti spíše posílají udání, že na ekologické ploše biodynamický farmář aplikuje letecky postřiky jako konvenční zemědělec ani se nesnaží to dělat v noci. Přitom biodynamik tímto způsobem aplikuje namíchané preparáty, žádnou chemii. Když to respondent ostatním zemědělcům vysvětlil, nepřišla žádná zpětná vazba. Reakce konkrétní obce v této pohraniční oblasti, kde se nachází sídlo farmy, jsou negativní. Respondent zde chtěl postavit sociální projekt malé dílničky, pekárnu, mlékárnu atp., kde chtěl zaměstnat také handicapované, soustřeďovat zde akademii a vzdělávání lidí, zabývat se eurytmií apod., ale obec to nepovolila a „dělala si z toho legraci“, jak tvrdí dotazovaný. Jedna osoba na tuto farmu dokonce poslala pana Josefa Klímu s kamerou, takže vznikla krásná reportáž o sektě v Západních Čechách, říká respondent a dodává, že pan Klíma nakonec celou reportáž postavil ve prospěch biodynamické farmy a od té doby je vesměs klid. *Stejně smýšlející jako já tu není nikdo, většina lidí ví, co je to ekologie, ale nevědí, co je to Demeter. I mně trvalo dva roky, než si to člověk dokázal nějakým způsobem vysvětlit, vstřebat, něco si v tom najít.*“ (Anežka) Problém je podle Anežky v tom, že pokud lidi informujete prostřednictvím školení, podstrkujete jim to a lidé se o to nezajímají sami. Logicky se setkáváte s počátečním odporem, protože se „lidem snažíte vnutit něco úplně nového, trvá to, než si to dotyční vezmou za své a začnou to nějakým způsobem ztělesňovat“. (Anežka)

Nad negativními reakcemi a problémy s přijímáním biodynamického zemědělství v západních Čechách se pozastavil i jiný respondent: *„Někde jinde jsou ale takové případy, kdy k tomu mají lidé špatný přístup. Třeba v západních Čechách v tom pohraničí mi přijdou lidi úplně mimo, to tady u nás je to dobré.*“ (David) Dále říká, že v jeho případě okolí vidí, co dělá, pořádá na farmě totiž semináře apod., kde se s tím mohou lidé seznámit a tak jejich hospodaření akceptují. *„Když se nám daří a okolí to vidí, lidé občas přijdou a zeptají*

se, jak mají pracovat bez chemie, aby to bylo takhle hezké. Berou nás vážně. Neměli jsme nikdy problémy se sousedy.“ (David) „V podniku to mnozí zaměstnanci těžko skousnou.“, tvrdí Martin a dodává, že se jim to snaží opatrně servírovat, jezdí k nim různí hosté, aby to zaměstnanci slyšeli i z jiných úst. V posledním roce je hodně podporovali Němci, přijížděli osobnosti, což pro ně bylo moc důležité, jelikož to působí rozdílně. Další dotazovaný říká: „Okolí reaguje velice příznivě. Doufám, že pro naše okolí jsme dobrým příkladem.“ (Jan)

V oblasti rodinné je v případě Anežky pocházející z konvenčních rodinných poměrů cítit nesouhlas, ale následná tolerance. *„Co se týče rodiny, tak maminka pořádně ještě není spokojená s tím, že pracuju s hnojem a už vůbec ne s tím, že jednatel chodí v montérkách, takže doma to berou tak, že je to moje rozhodnutí.“ (Anežka)* Jiný respondent tvrdí, že své matce ani neřekl, jakým způsobem hospodaří, že by to nevzala. Co se týká manželky a dětí, tvrdí, že těm už to vysvětlit lze. *„V rodině je to v pohodě, těm to vysvětlíte, mamince to ani neříkám, ta to nevezme.“ (Martin)* Tento respondent dodává, že má více přátel, kteří jsou idealisticky zaměřeni, pro ty je to přijatelné a normální. Jiným je prý těžší to vysvětlit, protože *„principy jsou pro materialisticky zaměřeného člověka těžké.“ (Martin)* *„Rodina a sedláci v okolí reagují kladně. Pracovníci přetransformovaného podniku vzniklého v čase pětileté rozoráním mezí, už méně nadšeně.“ (Michal)*

Biodynamické zemědělství v souvislosti s trvalou udržitelností

Při řešení tématu týkajícího se životního prostředí přichází v úvahu další otázky, které spočívají v názorech respondentů na trvalou udržitelnost, stav planety, možnost tyto skutečnosti biodynamikou ovlivnit. Zde většina dotazovaných zmínila potřebu změny celkového systému, zejména, což je zajímavé, systém poskytování dotací, na který měli všichni respondenti negativní názor. Dále hovořili o otázkách ekonomických. *„Ti, kteří mají business v konvenčním zemědělství tvrdí, že lze výnosy získávat jen chemickou cestou, ale to není pravda. Toto mohou říkat pouze tehdy, když nejsou seznámeni s biodynamikou, anebo když s ní seznámeni jsou, ale jelikož jim z toho neplyne nic ekonomického, popírají to.“ (Michal)* Většina farmářů věří v efektivnost biodynamického hospodaření, stojí si za tím, že je to prospěšný model farmaření, ale ve funkčnosti v rámci celkového světového kontextu jsou spíše skeptičtí. *„Myslím, že je to dobrý model, varianta, ale to nic nezachrání, to by museli lidé začít jinak myslet a cítit. Nemyslím si, že by to zemědělci sami*

zachránili.“ (Martin), „Je to jedna z věcí, která je efektivní.“ (David), „Biodynamické zemědělství je pro mě asi jediná metoda budoucnosti, protože všechny ostatní cesty sami sebe požírají.“ (Michal) „Pro lidi v Evropě by bylo biodynamické zemědělství soběstačné, ono je to už tak vzájemně ekonomicky propojené, že by se musel změnit celý systém a ten se asi nezmění, ten se spíše zhroutí. Trvale udržitelné podle mě biodynamické zemědělství je.“ (Jan) Další respondent podotkl, že se biodynamici spíše snaží udržet stav, který je teď, tedy současnou situaci bez dalšího zhoršování, nyní je prý pouze zastavována zkáza.

Hospodářské výsledky podnikání, způsob distribuce produktů a certifikace Demeter

Většina dotazovaných farmářů potvrdila, že poptávka po jejich produktech vzrůstá. „Ano, určitě to mohu potvrdit. Poptávka se nám zvyšuje.“ (Jan), „Ano, poptávka je větší.“ (Michal), „Určitě se poptávka zvyšuje“ (Anežka) Zájem o biodynamické produkty se tedy zvyšuje, důležitá je však také otázka exportu. Všichni dotazovaní farmáři totiž dodávají většinu svých produktů na zahraniční trh, konkrétně ten německý, kde má značka Demeter již upevněné stabilní postavení. Tvrdí, že v České republice pro tyto výrobky neexistuje trh, skoro nikdo tady značku nezná. „Zvyšování poptávky je hlavně vidět na studentských městech nebo tam, kde se pohybují mladší lidé. V Německu ve městě Jena, což je vyloženě univerzitní město s věkovým průměrem 20 – 30 let, měl náš majitel filiálku, která z 90% nabízela ekologické potraviny, protože je po nich poptávka. Myslím, že je to o osvětě a o tom, co se lidi učí.“ (Anežka), „Ano zvyšuje, ale je problém v ceně, tady nikdo nechce zaplatit vyšší cenu, než za produkty ekologického zemědělství, i když nejde o tak velký cenový rozdíl. Proto všechno dovážíme do Německa. Něco prodáme v Čechách v malém množství po okolí, jinak vše exportujeme.“ (David), „U nás na to trh neexistuje“ (Anežka), „Myslím si, že značku Demeter tu nikdo nezná.“ (Martin), „Nikdo tady Demetera nezná.“ (David) Samozřejmě, že za tento vývoz do zahraničí nemají odpovědnost samotní farmáři, kteří by radši dodávali na český trh, což je i logické a dá se předpokládat, vezmeme-li v úvahu, že se řídí Steinerovskou filozofií. „Hlavní komoditou je pro nás mléko a to teď jede do Německa, trh s bio mlékem se i s mým přičiněním v minulosti zbořil. Podpořilo nás ministerstvo, což vedlo v tuzemsku k náhlému obrovskému nadbytku mléka, což zapříčinilo, že všem spadly ceny. Rok jsme hledali řešení, kam mléko vyvézt a nakonec jsme našli Německo. Proto nyní asi 15 farem exportuje své bio mléko do Německa, čímž se trh

v republice tak trochu srovnal. Tento přístup je však zcela proti naší filozofii.“ (Martin)
„Tady za to obilí dostaneme půlku co v Německu.“ (David)

Problém je podle respondentů v systému poskytování dotací, jak již bylo zmíněno. Jeden respondent dokonce poznamenal, že nechápe, proč dotace vůbec dostává, že je nepotřebuje. *„My si teď žijeme opravdu dobře. První roky jsme neměli nic, ale teď máme víc, než potřebujeme. Záleží na politice. Dotace jsou velmi vysoké, opravdu nevím, proč je dostáváme. Teoreticky nemusíme nic dělat, jen pozemky vlastnit a trošku se o ně starat, třeba sekat.“* (David) *„Cestou dotací jdou zlatokopové, co sází řepku a mají na pozemkách solární panely“.* (Michal)

Hlavní problém je podle většiny dotazovaných biodynamiků ve způsobu rozdělování těchto dotací, které jsou udělovány těm, kteří půdu přihlásí do zemědělství, nikoli těm, kteří na půdě hospodaří a starají se o ní. *„Kdyby z jednoho dne na druhý přestaly existovat dotace, dostaneme férovou cenu za produkty. Peníze se mohou použít někde jinde, lidé budou schopní férovou cenu za produkty zaplatit. My totiž žijeme z toho, co vyrábíme. Dotace se dostávají na plochu, získává ji ten, kdo plochu přihlásí do zemědělství, ne ten, který na ni hospodaří nebo ji vlastní. Aby tu dotaci dostal, pozemek musí být někým obhospodařován, je jedno kým.“* (Anežka), *„Cestou dotací jdou zlatokopové, vezměte si solární panely, pěstování řepky.“* (Michal). Anežka uvádí příklad z vlastní zkušenosti, spočívající ve skutečnosti, že osoba, která přihlásí plochu do zemědělství, dostane např. 6 000 Kč dotaci na hektar. Následně půdu pronajme za 8 000 Kč třeba Němci, který má bioplynovou stanici a pozemek poseká. Člověk, který půdu přihlásil tedy na jedné ploše vydělá dvakrát, a to se ještě nedělo žádné zemědělství. *„My přijdeme o půdu, z které žijeme, protože ji nenechal nám, ale někomu jinému, musíme zregulovat stavy a zařídit se podle toho. Od roku 2002 pracujeme v ekologii a půdě vracíme, staráme se o ní, ale protože jsme v nájmu, neovlivníme, když se ta půda z minuty na minutu stane konvenční, což se to děje.“* (Anežka)

Co se týká distribuce produktů, obchody mají ve většině případů sami zájem o produkty. Např. Martin říká, že ho první obchod oslovil v roce 2006. *„Prodejny si vždy řeknou o naše produkty. Vždy máme větší poptávku, než můžeme dodat.“* (David) Většinou se jedná o obchody se zdravou výživou a prodejny biopotravin. *„Lidé si sem chodí nebo my dodáváme do zdravé výživy“* (David) *„Nabízíme prodej ze dvora a plánujeme e-shop.“* (Martin) Hodně se také prodává přes podnikové prodejny, prodej ze dvora, v rámci

„bedýnkového“ prodeje a částečně na internetu. „Prodej ze dvora určitě. Zde přímo máme podnikovou prodejnu a produkty jako např. brambory a česnek dodáváme do bedýnek v Praze a na internetu máme klasický e-shop.“ (Jan) „My přes obchody téměř nejedeme, když pomínu obchody se zdravou výživou a tohoto charakteru. Vše prodáváme napřímo. Místo bedýnek používáme tašky. Zboží rozvážíme buď na určitá místa, nebo přímo lidem. Obchod je zatím taková vývojová fáze, loni se nám urodilo hodně brambor, tak jsme teď dojednali spolupráci s jednotou COOP, která od nás bere. V současné době je tato jednota jako partner takový strop, řetězce jsou totiž filozoficky někde jinde než my.“ (Martin) Anežka říká, že vzhledem k tomu, že patří do skupiny německých firem, které mají jednoho majitele s jednou z největších ekologických pekáren v Německu a velkými ekologickými jatkami, většinu produktů exportují v rámci firemní rodiny. Co se týká České republiky, mají pár známých vlastních restaurace apod., pro které pravidelně poráží. „Plánujeme však od jara otevřít faremní prodej masa a chleba, budeme stavět pec, chceme vyrábět sýry a dělat tvarohy, postavit včelíny a nabízet výrobky z medu.“ (Anežka) David říká, že bedýnkový prodej nabízeli, ale skončili, protože to bylo náročné na čas. „Bylo by to vhodné, kdybychom potřebovali zvyšovat naše příjmy, ale to my nepotřebujeme. Tuto službu jsme nabízeli jenom proto, že si o to lidé sami řekli. Je to hodně práce.“ (David) Kdo prý touží po jejich produktech, ten je u nich dostane, může si přijít. Již mají ve své obci domluvený obchod, kde budou jeden den v týdnu prodávat vlastní zboží. Michal vše co vyprodukuje, spotřebuje pro vlastní účel. V jeho obydlí totiž provozuje terapeutikum, kam se sjíždí více lidí. Nadbytky prodává každému, kdo si přijde.

Pokud se budeme zabývat Demeter certifikací, v tomto ohledu se skutečnosti různí. Někteří certifikací mají několik let, někteří ji získají v brzké době, někteří ji nemají a některým přijde lepší ji nevlastnit. Každý má na tento certifikát jiný názor. „Naše farma certifikaci má víceméně na všechno. Produkty jsou z certifikovaného materiálu.“ (Jan), „Pravděpodobně letos ji budeme mít.“ (Martin), „Máme už deset let. Od začátku co jsme tu.“ (David), „To jsme nechtěli, protože naprostou většinu zkonzumujeme sami. Je dobré tuto značku mít, ale nebude o ní usilovat zelinář, který má hektar, protože jí koupit a platit všechny věci okolo je investice. Biodynamické zemědělství by se nemělo posuzovat pouze podle toho, kolik je v té či oné zemi podniků se značkou Demeter, protože biodynamik o ní z různých důvodů neusiluje a přesto ví, že dobře prodá.“ (Michal) Dále také dodává, že zná zemědělce, který ani neříká, že hospodaří biodynamicky, dokonce se ani nehlásil

do ekologického zemědělství, protože na svých dvou hektarech se nechtěl obtěžovat se stálými kontrolami. Dělá biodynamické zemědělství, lidé to vědí, nakupují u něj, protože vědí, jak hospodaří. Michal sám certifikaci nemá, nechce a nepotřebuje, protože má málo hektarů. „*Není potřeba*“, říká. „*My certifikaci Demeter nemáme, je to jednodušší, protože to s sebou nese dokládání prodeje, prokazování při kontrole, je to hromada papírů, Demeter se stal ohromně papírový, moc lidí, moc věcí, moc nákladů. Všechno se točí okolo byrokracie.*“ (Anežka)

Názor na konvenční průmyslové zemědělství a jeho produkty, negativa biodynamického zemědělství

Na otázku, jaký mají respondenti názor na konvenční zemědělství a co konkrétně hodnotí negativně, většina respondentů uváděla používání chemie, ničení půdy, způsob chování zvířat. Dotazovaní také uváděli myšlenku vydělat, takže ekonomický motiv a vymizení dodržování různých tradic, dožínky a podobně. „*Jediné, co se mi na něm ještě líbilo, že mívalo ty dožínky. Myslím, že už i tato tradice vymizela. Po kulturní stránce je ještě hůř, než dříve, jako vakuum. Je třeba, aby byli znovu sedláci hrdí, že jsou sedláci, aby byli selské jízdy.*“ (Michal) Podle něj by měli mít sedláci zdravou hrdost a je mu líto, když nechtějí slyšet, že jsou sedláci a místo toho si říkají farmáři. „*Konvenční zemědělci používají věci, o nichž vůbec nic nevědí. Nelíbí se mi celý ten systém*“ (David)

Dále bylo zmíněno neuvažování nad vzdálenější budoucností „*myslí se na to co je teď*“. (Michal) „*Mizí tradice a pouze u konvenčních zemědělců je možné, že bude jenom jedna nebo dvě plodiny na poli.*“ (Michal) „*Jeho základní ideou je vydělat, a jestliže toto je u něčeho základní ideou, tak je to úplně špatně a tomu pak odpovídá chování k lidem, zvířatům, životnímu prostředí.*“ (Martin) „*Mně se na konvenčním zemědělství nelíbí v podstatě všechno. Přístup ke zvířatům, půdě, zneužívání půdy, ty půdy jsou v podstatě mrtvé. Především velký problém vidím v tom, že se z půdy chemie splavuje do podzemních a povrchových vod, všechny povrchové vody jsou kontaminované.*“ (Jan)

Respondenti však neházeli všechny konvenční zemědělce do jednoho pytle. Dodávali, že mezi konvenčními zemědělci mohou být i ti, kteří hospodaří s láskou. „*Myslím si, že ten, kdo hospodaří rozumně konvenčně, tak může být dobrý sedlák. Problém je v tom, že používají chemii, byl jsem u toho, když si tito zemědělci dávali pozor, aby se*

jim chemie nedostala na ruce a aby ji nedýchali. Necítí se odpovědní, chemie byla povolena, tak co. To jsem já nemohl. V roce 1985 se používala chemie, která je dnes zakázaná. Je důležitá morální stránka, jak se věnujete zvířatům a plodinám.“ (David) „Samozřejmě i mezi konvenčními zemědělci jsou ti, kteří jsou jiní a dělají sice konvenční, chemické zemědělství, ale jdou do toho s láskou, akorát si některé věci z mého pohledu neuvědomují. Vadí mi na prvním místě ničení půdy, šlechtění a vývoj u zvířat, jakým způsobem jsou chované menší zvířata, ptáci, to je pro mě úplně nepřijatelné. Jsem vegetariánem. Neříkám, že jenom biodynamici musí mít kvalitní potraviny, to si nemyslím, nezáleží to jenom na zemědělci, ale i na zpracovateli.“ (Martin)

Kvalitu potravin z konvenčního zemědělství hodnotí všichni respondenti negativně. Většina se pak snaží zajišťovat co nejvíce potravin z vlastních zdrojů a konvenční potraviny kupují minimálně. *„Ve většině případů je to problém a myslím, že to je jedna z příčin, která ničí naši společnost. Myslím, že konvenční potraviny nemají zase až takovou sílu, aby nás mohli nějakým způsobem uspokojit, abychom dokázali vůbec cítit. Cít u člověka je v podstatě to nejdůležitější. Vnímat, cítit. Pokud to jde, snažíme se jíst biodynamické potraviny.“ (Jan) „Nějaké konvenční potraviny kupujeme, ale málo. Mě už to neláká, když to vidím. Mrkev jedna jako druhá, na mrkvi je to vidět nejlíp. Je velká, plná vody a bez chuti. Nebo jsou krásným příkladem ta velká rajčata, nemůžu je jíst.“ (David) Další respondent také hodnotí kvalitu konvenčních potravin velmi špatně a dodává, že cítí kvalitu potravin, cítí síly a myslí si, že relativně hodně rychle kvalita klesá. Také domů kupuje konvenční potraviny, ale samozřejmě upřednostňuje jídlo, jako mléko, maso, vejce, pohanku, brambory, zeleninu, které má z vlastních zdrojů.*

Podle dalšího respondenta potraviny obvykle nemají aroma ani chuť, protože si ji nemohli sami vytvořit, neměli totiž kdy. Jejich úkolem bylo pouze poslouchat impuls – musíš růst. *„Nezasvěcení lidé, kteří ochutnali naše brambory, poznali rozdíl od těch koupených v obchodě. Jistě víte, že už z obyčejné zahrádky je znát rozdíl.“ (Michal) Dále dodává, že biodynamické rostliny mají čas udělat ze sebe to, čím mají být. To je aroma, síly chutí a síla výživy. „Není to nafouklé jak nějaký popcorn, ale skutečně sklízíte tu hmotu ve vyvráležším stavu. Jsou nějaké zásady, například, že je třeba sklízet za suchého období, aby se dali plodiny dobře uskladnit. Někdy jsou důležité i fáze rostlin. Ví se, že měsíc má vliv na lidi, hýbe s mořem, má vliv na rostliny, je v určitém vztahu*

s něčím vodním a vodnatým, tedy houbovým, hnilobným a plesnivým. Houba má ze sil měsíce tyhle síly a na tom moři to pak vidíme, je totiž plné hub.“ (Michal)

Další dotazovaný by se nedíval na běžné konvenční potraviny, ale spíše na obyvatelstvo. Pokud se zaměříme na rodinu s nižším příjmem, která je nucena stravovat se diskontními nebo nejlevnějšími potravinami, setkáme se prý většinou s obezitou a alergickými příznaky, s astmatem a se všemi jinými potížemi. Není to podle respondenta vyloženě proto, že by se lidé špatně stravovali, ale záleží z velké části na tom, čím se stravují. Jako příklad dotazovaný uvádí konvenční pomeranč nebo citron, který se lepí na ruku, protože je plný chemie.

V té souvislosti také padl názor týkající se důležitosti toho, co se na polích pěstuje. Jeden respondent uváděl nesmyslnost pěstování plodin, které nemají se zemědělstvím nic moc společného, čímž narážel na plodiny, z kterých se vyrábí paliva nebo např. pěstování kukuřice pro bioplynové stanice.

Dále farmáři odpovídali na otázku, jestli se za dobu jejich biodynamického hospodaření setkali s nějakými negativy týkajícími se tohoto stylu ekologického zemědělství. Někteří uváděli větší kontroly než v konvenčním zemědělství, ale v jiných ohledech více méně nic negativního nespatřují. Věděli, do čeho jdou. *„Byrokratická zátěž tu je, ale ta je i v konvenčním zemědělství. Možná, že nám sem chodí více kontrol, to jsem očekával, takže to беру. Myslím si, že jsou tyto kontroly velice důležité. Nám sem chodí kontrola z Německa a ta je o hodně důslednější, než česká. Nejbližší certifikační agentury pro Demeter jsou v Rakousku a Německu. Nedá se to porovnávat. Tihle si bez problému vezmou vzorky půdy či listí. Je to celkově přísnější. Projdou při kontrole každý kout farmy, což je dobré. Kontrolor zároveň funguje jako poradce, s nímž můžete diskutovat spoustu věcí.*“ (Jan)

Další respondent zmiňuje pozemky, bez kterých nejde hospodařit. Když na své farmě začínal, měl pozemky od státu, stát je pak ale prodával a on musel hodně bojovat, aby mu zůstaly. Jinak říká, že jde o peníze, stojí a budovy stojí hodně peněz, to považuje za negativní. Martin za dobu jeho biodynamického hospodaření žádná negativa nepocítil. Anežka uvádí taktéž byrokracii a kontrolu. Podle ní dnes ze strany spolků a toho co mají zaštiťovat, nejde až tak o osvětu lidí, jako spíš o to vydělat peníze na prodeji produktů, protože na tom prý mají nemalá procenta. *„Při kontrole jde o čistou buzeraci. Každý kontrolor je placený za to, že něco najde“*, říká. Michal také nepocítuje žádná negativa,

co se biodynamických principů týče. V odpovědi na tuto otázku zabrousil spíše do filozofických otázek, týkajících se počínání si mladých lidí, které ho zaskočilo. *„Mladí lidé mají větší kuráž do toho, čemu nerozumí, a to jsem nedokázal odhadnout, pořád jsem nežil v realitě“*, říká.

5. Diskuze

Před uskutečněním kvalitativního výzkumu na biodynamických farmách v České republice byl můj dojem takový, že jsou biodynamičtí farmáři osobnosti podobného charakteru, stejně smýšlející osoby vycházející z literatury a učení Rudolfa Steinera. Tato moje domněnka se ukázala býti mylnou. Samozřejmě, že „Zemědělský kurz“ Rudolfa Steinera je základní „odpichovou“ literaturou pro ty, kteří se chtějí o biodynamice a v té souvislosti nevyhnutelně i anthroposofii něco dozvědět, ale to ještě neznámá, že tito lidé musí být typově stejní. Abych řekla pravdu, každá z pěti osob, s kterou jsem se setkala v rámci rozhovoru, byla od základu jiná.

Jeden respondent se k biodynamice dostal vlastně díky svému šéfovi, který je anthroposof. Pokud měl zájem pracovat v zemědělství v podniku, který jeho šéf vlastnil, nezbylo mu nic jiného, než se biodynamikou zabývat, přijmout ji, snažit se ji pochopit. Dotazovaná osoba zmínila, že není biodynamickým zemědělcem zase až tak z přesvědčení, jako z povolání. Časem přišel dotyčný biodynamice na chuť a sžil se s ní. Zmiňovaný respondent pochází z konvenční rodiny, ve které všichni více méně podle jeho slov pracují v kanceláři a skutečnost, že se jejich dítě rozhodlo pracovat v zemědělství a chodit v montérkách, zprvu nepřijímali. Nyní tolerují jeho volbu. Tomuto respondentovi neříká zase až tak moc anthroposofie, jakožto vztah ke zvířatům. Ty miluje a udělal by pro ně vše. Zakládá si na volných pastvinách, kde se mohou stáda volně pohybovat. V době, kdy jsem respondenta navštívila, zrovna krávy na pastvách rodily svá mláďata. Nadšeně mi vyprávěl, jak rodí venku, i když mají přístupnou stáj, kde je teplo a kam by si mohly zalézt. S nadšením popisoval, jak si kráva odejde několik kilometrů od stáda, kde porodí, nechá tam tele, chodí ho krmit a třeba až za dva dny přivede mládě zpět do stáda. Respondent pozoruje, jak se zvířata chovají v přirozeném prostředí, což v běžném konvenčním zemědělství už není možné spatřit, díky jejich ustájení apod. Tento respondent neklade důraz na spirituální stránku biodynamického zemědělství, ale spíše kladně hodnotí principy a způsob hospodaření po materiální stránce.

Dále jsem měla možnost hovořit s člověkem, který naopak klade velký důraz na duchovní stránku biodynamického hospodaření, označil se za idealistu, říkal, že v užším kruhu o tomto způsobu farmaření raději mluví jako o „duchovním“ zemědělství. Neustále při rozhovoru zdůrazňoval potřebu vnímat a cítit, co příroda vyžaduje. Říkal, že ten,

kdo dokáže cítit energie, může cítit ve vzduchu jejich záměr starat se o přírodu. On síly a energie potravin prý dokáže vnímat. Tento člověk čte například i buddhistickou literaturu, prý četl nedávno knihu o reinkarnaci a karmě, která mu hodně dala. Tvrdí, že všechny cesty vedou v podstatě k tomu samému. Jednalo se o úplně jiný typ člověka než v prvním případě.

Další respondent na Steinerově učení vyrostl. Vystudoval totiž Waldorfskou školu a od začátku pro něj byla biodynamika jasným směrem, který mu dával smysl. Tento člověk je hlavně praktik. Hospodaří si na menším statku v Krkonoších, kde žije s rodinou a nechápe, proč o biodynamice spousta lidí jen hovoří. Kdyby to záleželo na něm, žádné spolky by nezakládal. Důležitější je pro něj přímý kontakt s půdou a zvířaty. Tvrdí, že nelze rozdělit osobní život a práci v biodynamickém zemědělství. Není to pro něj práce, ale způsob života. Sociální vztahy pokládá za velmi důležité. Jeho rodina spolu s jeho zaměstnanci tvoří jednu velkou rodinu, která spolu slaví svátky, například Velikonoce a Vánoce. Při těchto setkáních v rodinném kruhu se zaměstnanci v klidu probírá práci a hodnotí rok, co se povedlo, co ne a plánuje se další období. Vznikají další sociální vazby. Tohoto farmáře většinu času vidíte pracovat venku, jezdit traktorem po poli apod. Nepolemizuje nad otázkami anthroposofie, ale koná bez zbytečných řečí, které ho v některých případech i rozčilují. Tento respondent je velmi svérázný člověk německé národnosti a lze pozorovat, že má biodynamiku více v krvi než Češi, v jejichž zemi nemá tento směr tradici, a kteří se teprve učí. Zase jde o úplně jiný typ člověka, než v předchozích dvou případech.

Z dalšího respondenta jsem měla pocit, že zase naopak o anthroposofii dokáže hovořit celé hodiny s kýmkoliv. Byl to velký vypravěč, který hovořil v širokých souvislostech a ve svých odpovědích hodně filozofoval. Na rozdíl od posledního zmiňovaného je velkým zastáncem spolků, např. Přemysla atp., který vznikl i jeho přičiněním. Tento člověk má nejmenší rozlohu pozemků ze všech respondentů, naplno se věnuje práci ve svém sociálně terapeutickém centru, které sídlí na stejné adrese, kde bydlí, stále se vzdělává a sám vyučuje studenty. Farmaření se chce respondent začít naplno věnovat v následujících letech. Opět šlo o od základu jiného člověka, než byli ti předchozí.

Během rozhovorů jsem pochopila (jeden respondent to dokonce sám pojmenoval a vysvětlil), že v této oblasti existují dvě skupiny lidí. Jedni jsou spíše anthroposofové a druzí spíše praktici. Obě skupiny se setkávají ve spolku Přemysl. I když jde každé

skupině vlastně o to samé, na druhou stranu se na tuto problematiku dívají odlišnými pohledy. Zde se hodí zmínit tvrzení jednoho dotazovaného: „*Ještě pořád tvrdím, že je jednodušší dobrého pracovitého zemědělce naučit něco o anthroposofii než anthroposofa naučit pracovat.*“

Každý respondent pochází z jiných rodinných poměrů s odlišným přístupem k životu a odlišnými filozofiemi, což se na jejich přístupech hodně odrazilo.

Cesty dotazovaných k biodynamice byly odlišné. Někdo dělal konvenční zemědělství, načež potkal anthroposofy, což změnilo jeho přístupy. Jiný dělal zemědělství, v kterém neviděl smysl, proto hledal vhodné alternativy, až došel postupem času k biodynamice sám. Další je na tom podobně jako druhý zmiňovaný, jde o člověka označujícího se za idealistu, který chtěl dělat jiné zemědělství, začal ho tedy praktikovat a následně zjistil, že na to existují také pravidla a různé směry. Biodynamika ho oslovila nejvíce. Další respondent chtěl pracovat v zemědělství, ale pokud mu záleželo na práci u stejného zaměstnavatele, nezbylo mu nic jiného než přijmout biodynamiku. Další ve Steinerovské filozofii vyrostl, je to pro něj nejpřirozenější způsob hospodaření.

I když je každý respondent jiný a k biodynamice ho zavedla jiná cesta, společnou charakteristikou je vnitřní potřeba nezatěžovat planetu Zemi, pečovat o ni, rozvíjet krajinu, zkvalitňovat půdu, chovat zvířata v co nejpřirozenějším prostředí a produkovat co možná nejkvalitnější potraviny. Důležité je, že všichni dotazovaní vidí v biodynamice smysl, nedělají ji jen z ekonomických důvodů.

Dále je velmi důležité zmínit, že biodynamické hospodaření není pro každého, kdo chce hospodařit jinak, kvalitněji a k přírodě šetrněji. Je zde totiž důležité pochopit, že biodynamika nemá pouze materiální stránku, ale i duchovní rozměr. Člověk musí alespoň tušit, že existuje něco jako anthroposofie, jinak nemůže nikdy správně porozumět principům biodynamického farmaření. Každý respondent zná „Zemědělský kurz“ Rudolfa Steinera. Toto dílo poskytuje základní informace. Bez seznámení se skutečnostmi z této publikace bude pro laiky velmi obtížné pochopit souvislosti.

Zajímavá je myšlenka, kterou zmínil jeden dotazovaný. Tvrdil, že biodynamika je ve své podstatě myšlena jako způsob hospodaření spíše pro rodový statek, kde farmář přímo žije a snaží se být nezávislý na vnějších zdrojích, a není ji tudíž dobré aplikovat v obrovském zemědělském podniku s více než dvěma tisíci hektary. Tam všichni zaměstnanci nesmýšlí stejně. Je těžké to korigovat. Šlo o to, že ve velkých podnicích, které

bývaly konvenční a převáděly se do biodynamického režimu, stále pracují původní zaměstnanci třeba i několik desítek let. Tito zaměstnanci jsou na něco zvyklí, biodynamiku nechápou, nevidí důvod najednou něco dělat jinak, je to pro ně nesmyslné. Z tohoto vyplývají problémy se zaměstnanci, které uváděl ne jeden respondent, a které jsou popsány v analýze reakce okolí.

Dále jsem se setkala se zajímavým názorem, který mi (po tom, co jsem se blíže seznámila s některými Steinerovými díly) nepřijde scestný a oslovuje mě. Spočívá v tvrzení, že přes všechno anthroposofické učení je důležitý lidský faktor a vnitřní naladění člověka. Steiner toužil po tom, aby jeho metoda nezůstala pouze poučkami, ale aby byla dále rozvíjena, byla vnímána krajina ve svých proměnách. Příroda se neustále mění, ať už vlivem podnebí, nebo jinými příčinami a člověk se proto musí neustále učit a přizpůsobovat. Někdo je ale schopný si z učení dělat dogma, což hrozí i v případě anthroposofie. Někteří lidé zajímající se o Steinerovo učení si Steinera zbožštili. Nejsou schopní se na jeho myšlenky a poznání napojit, a tak o něm hovoří jako o člověku, který je nedotknutelný, což není správný přístup.

Myslím si, že nezasvěcení lidé mohou biodynamické hospodaření odsuzovat například z neznalosti, laického pohledu, určitých předsudků či z pouze materialistického pohledu na svět. Specifika biodynamiky se totiž také vyznačují, jak bylo v práci několikrát zmíněno, a jak i respondenti uváděli při výzkumu, v cítění, souznění a vnímání energií a naplňování potřeb přírody. Jeden respondent uvedl, že i po svých zaměstnancích vyžaduje, aby se během pracovní doby na pastvě na půl hodiny zastavili a vnímali přírodu. Právě kvůli jeho spirituální stránce je podle mě tento styl ekologického zemědělství podhodnocován a není mu věnovaná větší pozornost.

Podle mého názoru, kdo pronikne do zákonitostí biodynamiky, bude je chtít opravdu pochopit a připustí si duchovní rozměr bez skeptičnosti, má šanci v něm objevit pozitiva a skrytý potenciál. Je třeba být spíše idealisticky zaměřený člověk, aby došlo k porozumění. Stejný názor mají i někteří dotazovaní respondenti.

Před psaním diplomové práce jsem osobně o biodynamickém zemědělství tušila jen okrajově, věděla jsem o jeho existenci a vzdáleně o některých principech. Nepatřím mezi ty, kteří odsuzují něco, s čímž se dostatečně neseznámili. Při dokončování práce biodynamiku vidím jako možný zemědělský směr, věřím, že funguje, produkuje kvalitní

potravin a zkvalitňuje půdu, což i výzkumy jasně dokazují. Jestli je možné prostřednictvím biodynamického zemědělství zajistit trvalou udržitelnost potravinových zdrojů, to vzhledem k lidské mentalitě a velikosti populace asi nelze. Musel by se změnit celý systém, odpoutat se od průmyslové produkce potravin. Většina populace si stále myslí, že potřebuje konzumovat velké množství jídla. Přijde jim naprosto normální se přejídat. Velké množství potravin se vyhazuje. Člověku však nelze nic nařizovat, je možné ho maximálně seznámit se současnou situací a nějakým způsobem ho motivovat ke změně. Myslím si, že současný životní styl a tedy i způsob stravování pramení z nevědomosti a přehlížení nepříjemných faktů. Kdyby se lidé například prostřednictvím osvěty dozvěděli, co doopravdy jedí, bylo by v jejich zájmu změnit své návyky. Podle mého názoru záleží pouze na spotřebiteli, co budou nabízet obchody s potravinami. Záleží totiž na jeho preferencích. Co nebude kupovat, to z obchodů vymizí. Proč by někdo prodával něco, oč není zájem.

Po studiu problematiky biodynamického zemědělství bych biodynamické produkty doporučila těm, kteří touží po kvalitě, věří v energetickou hodnotu potravin a souhlasí s tím, že kvalitu ovlivňuje způsob, jakým se s nimi zachází a jaké okolnosti doprovází jejich růst. Pro spotřebitele s těmito požadavky jsou produkty biodynamiky ideální. Osobně jsem se zatím nesešla se šetrnějším způsobem hospodaření, než je biodynamika.

6 Závěr

Dílčím cílem předložené diplomové práce bylo zmapovat biodynamické hospodaření jako styl ekologického zemědělství v České republice. V teoretických východiscích byla popsána jeho podstata, zákonitosti, specifika a vývoj v kontextu ČR. Podstatná část literární rešerše se zabývá „Zemědělským kurzem“, jehož autorem je zakladatel anthroposofie a biodynamického zemědělství Rudolf Steiner. Dále jsou v této části práce například uvedeny zahraniční výzkumy, které prokazují efektivnost biodynamického hospodaření a jeho pozitivní vliv na kvalitu půdy a produkovaných potravin.

Dalším cílem diplomové práce bylo poskytnout vhled do motivace a přístupů tuzemských biodynamických zemědělců.

Po analýze rozhovorů se dá konstatovat, že hlavní motivace zemědělců spočívá zejména v jejich vztahu k životnímu prostředí, většina dotazovaných má k přírodě hluboký vztah, a proto se snaží o šetrný přístup, obnovu špatného stavu a rovnováhu v prostředí. Dotazovaným biodynamikům jde o to přírodě vracet, pečovat o krajinu, živé bytosti a produkovat potraviny, které člověku zajistí co nejvíce potřebné energie. Dále respondenty motivuje hledání zdravějšího životního způsobu a také jejich vlastní svědomí.

Z analýzy vyplývá, že zájem o biodynamické produkty roste, ale zároveň analýza vyvrací pouze ekonomický motiv respondentů. V České republice patří mezi hlavní zájemce o biodynamické produkty obchody se zdravou výživou a prodejny bio potravin. Někteří dotazovaní využívají v tuzemsku, ale pouze v omezeném množství, bedýnkového prodeje, prodeje ze dvora, jeden dotazovaný prodává přes internetový e-shop. Většina respondentů má však hlavní a největší odběratele v Německu. Je tomu tak i z důvodu lepších podmínek a vyšších výkupních cen. Například za obilí dostanou v ČR polovinu peněz. Rudolf Steiner byl němec, v Německu se tudíž nachází největší počet biodynamických farem na světě a je tam větší poptávka než u nás. Produkty vyhledává stálá klientela. S tím souvisí certifikace Demeter. Analýzou bylo zjištěno, že vlastnictví certifikace není na biodynamických farmách samozřejmostí. Toto osvědčení vlastnila méně než polovina dotazovaných. Respondent z malého statku v okrese Trutnov má certifikaci Demeter již od začátku svého působení na této adrese. Další respondent ji také vlastní

a více méně všechny produkty má z certifikovaného materiálu. Zbylé farmy kromě jedné, by měly certifikaci získat v blízké době.

Na to, jestli dotazovaní hospodaří biodynamicky, nemá vliv jejich předchozí vzdělání, ani to, jestli studovali zemědělský obor či nikoliv. Většina respondentů se biodynamice začala věnovat z vlastního přesvědčení, které bylo způsobeno vývojem jejich osobnosti. Jen v jednom zkoumaném případě šlo o působení a vliv zvenčí, kdy se respondent k biodynamice nedostal vlastním snažením. Jak říká jeden farmář: *„Žijeme plný život což je velice důležité. Zemědělství je velmi dobrý doplněk k tomu, jak rozvíjet osobnost člověka.“*

Co se týká konvenčního zemědělství, většina dotazovaných s ním má zkušenosti, pracovali v něm dříve, než přešli na biodynamiku. Všichni na něj mají stejný názor. Nesouhlasí s jeho postupy, vadí jim hlavně používání chemie a ignorace osevních postupů, kdy stále více zemědělců vysazuje ekonomicky výhodné plodiny. Nesouhlasí s tím, jak se v konvenčním zemědělství obdělává půda a podobně. Kvalitu produktů pocházejících z tohoto zemědělství považují za nevyhovující, sami tyto potraviny nekupují rádi. Nejradši konzumují biodynamické produkty ze svého zemědělství.

Všichni dotazovaní se inspirovali díly Rudolfa Steinera a shodují se, že on ve své literatuře nastiňuje obecné principy. Zákonitosti biodynamického života jsou platné všude, ale v každém prostředí, na každé farmě jsou jiné podmínky, tudíž se nedá přesně striktně stanovit jednotný návod jak farmařit. Někteří respondenti se neřídí Steinerem ve všech případech, ale oceňují jeho nápady jako dobrou pomoc. Biodynamický systém je podle nich stále ve vývoji. Z toho důvodu je nutné pořád zkoušet něco nového. Záleží zejména na půdním základu, klimatických podmínkách a také lidských preferencích.

Co se týká stavu krajiny a půdy při přechodu na biodynamické zemědělství, jsou zde viditelné změny. Prostředí se mění k lepšímu. Všichni dotazovaní farmáři se podle rámce, který nastiňuje Rudolf Steiner, snaží kultivovat krajinu a své pozemky.

Člověk, který vyšel z Waldorfské školy, bere biodynamický přístup jako běžný, neodděluje ho od svého osobního života, bere ho jako svou součást. Vzdělání však úplně neovlivňuje toto prolínání, protože někteří respondenti pocházející z běžných základních škol také označili biodynamiku za způsob jejich života nebo tvrdili, že biodynamika kladně ovlivňuje jejich osobní vývoj.

Před vstupem farmářů do biodynamického zemědělství měl o tomto stylu zemědělství každý nějaké představy, ve většině případů se jednalo o realistické vize a cíle, které se postupně naplňují.

Co se týká reakcí okolí na biodynamické hospodaření dotazovaných, ty se liší podle lokality, kde se farma nachází. V pohraničí západních Čech se jedná, jak říká jeden zde hospodařící respondent, o oblasti, kam v listopadu roku 2011 přišel hospodařit do pozůstatků „tvrdého komunismu“, což se projevuje i v reakcích okolních zemědělců, kteří spíše posílají udání, než aby projevovali zájem o způsob alternativního hospodaření. Tato farma nemá ani podporu u obce, která nepodporuje žádné aktivity tohoto podniku (respondent zde chtěl postavit sociální projekt malé dílničky, pekárnu, mlékárnu atp., ale stavba nebyla obcí povolena). Na krkonošské farmě naopak okolí přijímá biodynamické hospodářství velmi pozitivně, obec vychází vstříc a okolní zemědělci si chodí pro rady.

Co se týče názorů respondentů na trvalou udržitelnost, stav planety a možnost tyto skutečnosti biodynamikou ovlivnit, většina dotazovaných zmínila potřebu změny celkového systému a narazila na problematiku poskytování dotací, na kterou měli všichni negativní názor. Většina farmářů věří v efektivnost biodynamického hospodaření, je to podle nich prospěšný model farmaření, ale v celosvětovém kontextu vidí jeho funkčnost spíše skepticky.

Z podstaty biodynamického zemědělství, z jeho rámce, způsobů a pravidel, kterými se tento styl ekologického zemědělství řídí lze usuzovat, že by tento styl ekologického hospodaření mohl mít potenciál trvalé udržitelnosti. Další otázkou jsou však podmínky současného světa, ve kterých je velmi obtížné a zřejmě i nemožné, ať už kvůli obrovskému počtu světové populace, či z jiných důvodů, změnit systém produkce zemědělských výrobků a většinu konvenčně hospodařících podniků převést na biodynamický způsob farmaření.

7 Citovaná literatura

Beck, Ulrich. *Riziková společnost.* Praha : Slon, 2004. 431 s. ISBN 80-86429-32-6.

Dabbert, Stephan, Häring Anna Marie, Zanolli, Raffaele. *Organic Farming.* New York : Zed Books, 2004. 169 s. 1-84277-327-5.

Hradil, Radomil. *Co je biologicko-dynamické zemědělství.* Praha : PRO-BIO LIGA, 2011. ISBN 978-80-904223-4-6.

KOHÁK, Erazim. *Zelená Svatozář, kapitoly z ekologické etiky.* 3. vyd. Praha : A. Miltová, J. Ryba, 2000. 204 s. ISBN 80-85850-86-9.

Samsonová, Pavlína. *Produkce osiv v ekologickém zemědělství.* Šumperk : Bioinstitut, 2012. 128 s. ISBN 978-80-87371-01-5.

Steiner, Rudolf. *Anthroposofie.* Přerov : Michael, 1999. 151 s. 80-86340-02-3.

Steiner, Rudolf. *Zemědělský kurz.* Šumperk : PRO-BIO Šumperk, 1998. 152 s. ISBN 978-80-71984-19-1.

Švachula V., Dvořák P., a kol. *Výzkum a zkušenosti - pěstování rostlin v ekologickém zemědělství.* Praha : ČZU v Praze, 2013. 57 s. Vydání u příležitosti stejnojmenného semináře. ISBN 978-80-213-2385-8.

Urban Jiří, Šabatka Bořivoj a kolektiv. *Ekologické zemědělství.* Praha : MŽP a PRO-BIO Šumperk, 2003. ISBN 80-7212-274-6.

Valenta, O., Hladík, P., a kol. *Budoucnost kvality a bezpečnosti potravin v Česku.* Praha : Slon, 2011. ISBN 978-80-7419-056-8.

Elektronické a internetové zdroje:

Albert.cz. Pro novináře. *Albert.cz.* [Online]. 2015. [Cit. 2015-2-17]. Dostupný z WWW: <http://www.albert.cz/pro-novinare/tiskove-zpravy/stante-se-farmarem-albert-spousti-svou-novou-sberatelskou-kampan>.

Anthroposofická společnost. Anthroposofická společnost. *anthroposof.cz.* [Online]. 2009. [Cit. 2014-8-2]. Dostupný z WWW: <http://www.anthroposof.cz/co-je-anthroposofie/rudolf-steiner/>.

Asociace waldorfských škol. Waldorfské školy. *iwaldorf.cz.* [Online]. 2008. [Cit. 2014-8-1]. Dostupný z WWW: http://www.iwaldorf.cz/wald_ped.php?menu=ped-owa.

Biodynamika.cz. Přehledová tabulka Biodynamických přípravků. *Biodynamika.cz.* [Online]. 2015. [Cit. 2014-10-10]. Dostupný z WWW: <http://www.biodynamika.cz/prehledova-tabulka-biodynamickych-pripravku/>.

Bioinstitut. Biodynamické zemědělství. *Bioinstitut.* [Online]. 2010. 41 s. (PDF). [Cit. 2014-8-20]. Dostupný z WWW: http://www.bioinstitut.cz/documents/BD_prezentace_000.pdf.

- Bioinstitut.** Biologicko-dynamické zemědělství. *Bioinstitut*. [Online]. 2004. 269 s. (PDF). [Cit. 2014-8-20]. Dostupný z WWW: http://www.bioinstitut.cz/documents/Ekologie15_Biodynamika.pdf.
- Biospotřebitel.cz.** Environmentální a společenský rozměr biodynamiky. *biospotrebitel.cz*. [Online]. 2012. [Cit. 2014-10-10]. Dostupný z WWW: <http://biospotrebitel.cz/chci-znat-bio/alternativni-zemedelske-systemy/biodynamika/envi-rozmer>.
- Demeter Biodynamic Quality.** Demeter Biodynamic Quality. *demeter.net*. [Online]. 2014. [Cit. 2014-8-1]. Dostupný z WWW: <http://www.demeter.net/>.
- Dox, Centrum současného umění.** Rudolf Steiner a současné umění / Myslet bez konce. *dox.cz*. [Online]. 2011. [Cit. 2014-10-20]. Dostupný z WWW: <http://www.dox.cz/cs/vystavy/rudolf-steiner-a-soucasne-umeni-myslet-bez-konce>.
- Krbcová, Lenka.** Boom farmářských trhů: za dva roky narostly trojnásobně. *Vitalia.cz*. [Online]. 2013. [Cit. 2015-1-30]. Dostupný z WWW: <http://www.vitalia.cz/clanky/boom-farmarskych-trhu-za-dva-roky-narostly-trojnaso-bne/>.
- Lymbery, Philip.** Philip Lymbery, Farmageddon. Vimeo. [Online] 2015. [Cit. 2015-1-23]. Dostupný z WWW: vimeo.com/117511477.
- Niggli, U. Fliessbach A., a kol.** Zemědělství s nízkými emisemi skleníkových plynů. *bioinstitut.cz*. [Online]. 2011. [Cit. 2014-8-20]. Dostupný z WWW: http://www.bioinstitut.cz/documents/web_klima.pdf. 978-80-87371-11-4.
- Stíbrál, Karel.** Mezi uměním a mystikou – Rudolf Steiner v DOXu. *ekolist.cz*. [Online]. 2011. [Cit. 2014-10-20]. Dostupný z WWW: <http://ekolist.cz/cz/kultura/clanky/mezi-umenim-a-mystikou-rudolf-steiner-v-doxu>.
- Uhnák, Tomáš.** Skutečná cena levných potravin. *a2larm.cz*. [Online]. 2015. [Cit. 2015-1-30]. Dostupný z WWW: <http://a2larm.cz/2015/01/skutečna-cena-levných-potravin/>.
- Vlašicová, Eliška.** *Biodynamické zemědělství u nás a ve světě*. [pdf] Praha, 2013. ISBN 978-80-213-2379-7.

Seznam grafů a tabulek

Graf 1 - Počet farem a rozloha biodynamického zemědělství ve světě.....	37
Graf 2 - Rozloha a počet farem biodynamického zemědělství v EU.....	37
Graf 3 - Vývoj certifikovaných Demeter farem.....	41
Tab. 1 – Certif. farmy a plochy v členských zemích Demeter-International.....	42
Tab. 2 - Certifikované farmy a plochy v ostatních zemích	43
Tab. 3 - Explicitní údaje o pěti zkoumaných objektech.....	49

8. Přílohy

Příloha č. 1 – Přehledová tabulka biodynamických přípravků

Biodynamický přípravek	Bylina nebo materiál	Jednotkové množství	Procedura pro použití	Funkce v oblastech	Efekt, výsledky
500	rohový kravský hnůj	1/4 hrnku v odpovídajícím množství vody pro jeden akr	míchat jednu hodinu, pak použít	reprodukce a růst	Podporuje kořenové aktivity, stimuluje mikro-organismy v zemině a navyšuje růst pozitivních bakterií. Reguluje obsah vápníku a dusíku. Pomáhá v uvolňování stopových prvků. Podporuje naklíčování semen.
501	rohový křemen	1 kávová lžička na akr	míchat jednu hodinu, pak použít	plod	Podporuje světelný metabolismus rostlin. Stimuluje fotosyntézu a tvoření chlorofylu. Ovlivňuje barvu, vůni, chuť a skladovací vlastnosti.
502	řebříček	1 k.l. 10-15 tun materiálu	vložit do kompostu	reprodukce a růst	Umožňuje rostlinám získat stopové prvky v mimořádně rozředěných množstvích pro co nejlepší nutriční hodnotu.
503	heřmáněk	1 k.l. 10-15 tun materiálu	vložit do kompostu	reprodukce a růst	Stabilizuje dusík v kompostu a zvyšuje množství mikroorganismů v zemině pro stimulaci růstu rostliny.
504	kopřiva	1 k.l. 10-15 tun materiálu	vložit do kompostu	plod	Stimuluje zdraví zeminy, pomáhá rostlině získávat jednotlivé požadované nutriční komponenty. Oživuje zeminu.
505	dubová kůra	1 k.l. 10-15 tun materiálu	vložit do kompostu	reprodukce a růst	Poskytuje ozdravovací síly a schopnosti pro zdolání škodlivých nemocí.
506	pampeliška	1 k.l. 10 – 15 tun materiálu	vložit do kompostu	plod	Stimuluje vztah mezi křemíkem a draslíkem tak, že křemík může přivolávat kosmické síly do země.
507	valerián	1 ml, 20-30 kapek na pět litrů vody	míchat 10 minut, vložit do kompostu 1/2, sprej na kompost 1/2	plod	Stimuluje kompost, takže fosforové komponenty mohou být zeminou kvalitně využity.
508	přeslička	40gramů na 10L vody na akr	čaj, míchat 20 minut, sprej	plod	Slouží jako prevence pro snížení šanci plísňových chorob.

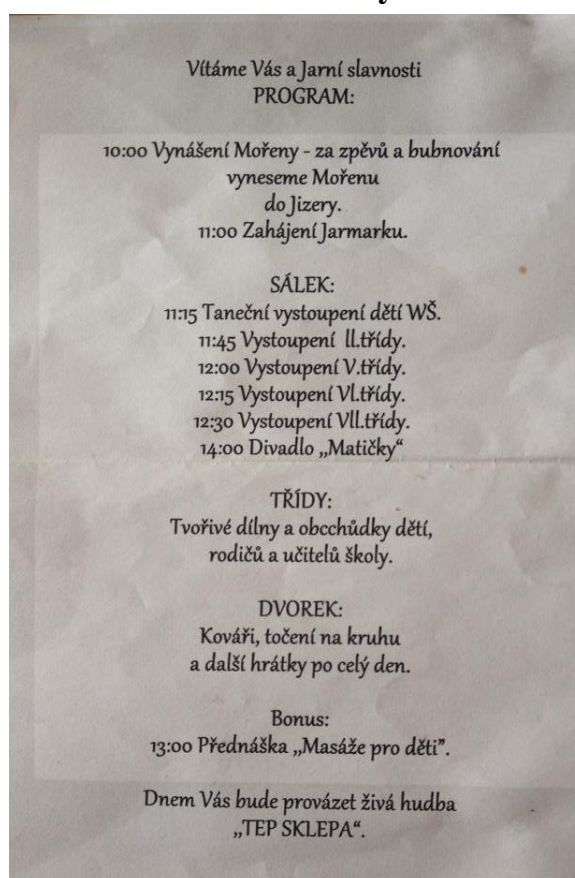
Zdroj: Internetové stránky Biodynamika.cz. Dostupné z <http://www.biodynamika.cz/prehledova-tabulka-biodynamickych-pripravku/>

Příloha č. 2 – Grafické znázornění Waldorfských institucí na území České republiky

Zdroj: Internetové stránky Asociace waldorfských škol České republiky. Dostupné z <http://www.iwaldorf.cz/skoly.php?menu=sko-vse>

Příloha č. 3 – Fotografie programu Jarní slavnosti 2014 ve Waldorfské škole Semily

Zdroj: vlastní

Příloha č. 4 – Grafická podoba logotypů ochranné známky „Demeter“

Zdroj: Internetové stránky společnosti Demeter. Dostupné z: <http://www.demeter.net/>

Příloha č. 5 – Schéma otázek pro kvalitativní výzkum

1. Co vás přivedlo k biodynamickému zemědělství?
2. Odkud čerpáte informace?
 - a) Zabýváte se Steinerem? Do jaké míry? Co jste si z něj vzal pro svou praxi?
3. Studovali jste Waldorfskou školu? Studoval ji někdo z vašich známých?
4. Jak se promítá BDZ do vašeho osobního života?
5. Máte srovnání s konvenčním zemědělstvím, pracoval(a) jste v něm dříve, přešel (přešla) jste z něj na biodynamiku?
6. Pozorujete v nějakém směru, že vaše hospodaření zkvalitňuje půdu, obohacuje krajinu? Dějí se nějaké změny ve vámi obhospodařované krajině?
7. Mysleli jste při rozhodování o způsobu hospodaření na životní prostředí? Hrál zde nějakou roli, že je biodynamické zemědělství šetrnější k životnímu prostředí než konvenční?
8. Jaký máte názor na konvenční průmyslové zemědělství? Co se vám na něm konkrétně nelíbí?
9. Když se podíváte na běžné (konvenční) potraviny, jak hodnotíte jejich kvalitu?
10. Můžete z hospodářských výsledků vašeho podnikání potvrdit, že zájem o biodynamické výrobky roste? Zvyšuje se vám poptávka?
11. Jak reaguje vaše okolí na to, že takto hospodaříte?
12. Mají vaše produkty certifikaci Demeter?
13. Projevují sami obchody zájem o vaše produkty?
14. Do jakých prodejen dodáváte své produkty?
15. Nabízíte zákazníkům také tzv. bedýnkový prodej nebo praktikujete jiné způsoby (př. prodej ze dvora, farmářské trhy, prodej přes internet)?
16. Má podle Vás ekologické zemědělství, resp. biodynamické, potenciál zachránit planetu Zemi či zajistit trvalou udržitelnost?
17. Narazil (a) jste za dobu, kterou se věnujete tomuto způsobu hospodaření na nějaká negativa? Je něco, co vás na této práci netěší?
18. Do biodynamického hospodaření jste šel (šla) zřejmě s nějakou představou, naplňuje se tato představa? Byla realistická či naivní?

Příloha č. 6 – Foto z biodynamické farmy v okrese Trutnov

Zdroj: vlastní